

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

26 MEI 1971
56e JAARGANG
No. 2799

Ontwikkelingsplan voor Oost-Groningen

Een evenwichtige economische groei van een land houdt in, dat deze groei gelijkmatig over dat land is verdeeld. Is dit niet het geval, dan kunnen economische en sociale spanningen ontstaan. De wereld, vooral de Derde Wereld, kent tal van regio's met dergelijke spanningen. Ook Nederland kent ze, al zinken zijn spanningen duidelijk in het niet bij die der ontwikkelingslanden. Een voorbeeld is de onvrede die in het Noorden van Nederland, speciaal in Oost-Groningen, bestaat. Dit geïsoleerde topje van Nederland verkeert reeds vanaf de tweede wereldoorlog in economische moeilijkheden. Ondanks het isolement heeft men dit wel ingezien. Al vele jaren stelt Den Haag regelingen op, die de economisch zwakke regio's moeten helpen. De eerste regeling was de *Premieregeling ter Bevordering van de Industrialisatie Kerngemeenten*, die dateert van 1953. Deze regeling werd door vele gevolgd.

„Hoogtepunten” in het regeringsbeleid voor het Noorden waren: de *Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening* (1966) en de *Nota Ontwikkeling van het Noorden des Lands* (1968). Voor deskundigen in de regionaal-economische politiek zou het een teleurstelling kunnen zijn, dat al de getroffen maatregelen nog steeds niet het beoogde effect hebben gehad. Het is dan ook volkomen begrijpelijk dat de plaatselijke bevolking teleurgesteld is en dit uit via buitenparlementaire acties. Toch hebben de getroffen maatregelen wel enig effect gehad vanaf 1953. Zo begint het erop te lijken dat de problematiek van het Noorden zich allengs steeds meer beperkt tot Oost-Groningen. Bovendien, en dat is belangrijker, zien we dat in een tijd van afzwakking van de economische groei de conjuncturele problemen zich niet in de eerste plaats in het Noorden openbaren.

Het zou interessant zijn na te gaan, wat men in de loop van de tijd in het Noorden heeft gedaan. Hierbij moet men bedenken, dat de economische problemen er van structurele aard zijn, zij het dat zij zich vooral openbaren bij conjuncturele moeilijkheden. Dit betekent dat de fac-

toren, die het welzijn of de welvaart bepalen, onvoldoende op elkaar zijn afgestemd. Deze factoren zijn: de beschikbare hoeveelheid kapitaalgoederen van een bepaalde technische kwaliteit, de beschikbare hoeveelheid arbeidskrachten met een bepaalde bekwaamheid en scholing en de culturele en sociale omgeving. Eigenlijk waren de maatregelen hier nooit voldoende op afgestemd. De regeringen richtten vaak hun aandacht op het verlichten van de moeilijkheden door premiereregelingen en aanvullende werkgelegenheidsprojecten, zonder de oorzaken aan te pakken. Een echt onderzoek werd pas in 1969 door het CPB, CBS, de RPD en het ministerie van Economische Zaken, met medewerking van het onderzoeksbureau A. D. Little en de Noordelijke economisch-technologische instituten, opgezet. Dit onderzoek *moet* binnenkort zijn afgerond. Hiermee heeft het Noorden, en dus Oost-Groningen, duidelijk de aandacht, zodat de staatssecretaris van Economische Zaken, Drs. L. J. M. van Son, niet alleen verkiezingspropaganda maakte toen hij bij de installatie van de Begeleidingscommissie Oost-Groningen op 6 april jl. zei, dat Oost-Groningen kan rekenen op een *zeer positieve* opstelling van Den Haag. Dit blijkt ook uit de antwoorden van de regering-De Jong op vragen van leden van de Tweede Kamer tijdens de debatten over de sociaal-economische ontwikkeling van deze regio.

Ondanks deze positieve opstelling moet uit de getroffen maatregelen toch de conclusie worden getrokken, dat Den Haag vanaf 1953 weinig geleerd heeft en dat de uitkomsten en eventuele aanbevelingen van het bovengenoemde onderzoek dringend nodig zijn. Wat dit betreft zou ik drie maatregelen uit het huidige instrumentarium willen noemen die een nogal belangrijke plaats innemen, maar die in Oost-Groningen niet veel verbetering zullen brengen:

1. vestiging van een centrale typekamer ter bevordering van de werkgelegenheid;
2. aanvullende werkgelegenheidsprojecten;
3. legerplan Ter Apel.

Oost-Groningen verdient maatregelen die doortastender zijn en duidelijk de oorzaken van de structurele moeilijkheden aanpakken.

Het niet oplossen van een langdurig economisch probleem wordt vaker veroorzaakt door het niet willen nemen van de juiste beslissingen dan door het falen van de economische wetenschap.

L.H.

Inhoud

Ontwikkelingsplan voor Oost-Groningen	481
Drs. J. A. M. Heijke: Arbeidsconflicten in de Europese Gemeenschap	482
Drs. W. Sidré: Stemmen over monetaire politiek	483
Dr. P. Kraemer: Het primaat van de politiek in de economische discussie	484
Drs. R. Schöndorff: Beslissingen en preferenties ..	488
Prof. Dr. H. J. van Zuthem: Hoe goed is onze economische orde?	493
Dr. J. van den Doel: Enkele optimale en niet-optimale ontwikkelingen in de Nederlandse economische orde ..	495
Toets op taak	500
Europa-bladwijzer	502
Maatschappijspiegel	505
Boekennieuws	506

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter
Adjunct redacteur-secretaris: L. Hoffman

Economisch-Statistische Berichten

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie: postbus 4224. Telefoon: (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijksoorden (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Arbeidsconflicten in de Europese Gemeenschap

In de komende periode zal, nadat de baggeraars de spits hebben afgebeten, een aantal nieuwe CAO's worden afgesloten. Omdat dit wel met de gebruikelijke schermutselingen gepaard zal gaan, is het interessant enige kwantitatieve informatie te verschaffen over de omvang die arbeidsconflicten kunnen aannemen. In deze notitie zal worden bekeken hoe omvangrijk de arbeidsconflicten in de landen van de Europese Gemeenschap, exclusief Luxemburg, in de periode 1967-1969 zijn geweest.

Met behulp van enkele basisgegevens heb ik het aantal deelnemers aan stakingen per 1.000 werknemers en het aantal verloren arbeidsdagen per deelnemer, als indicatie van de gemiddelde duur van het conflict, berekend. Deze gegevens, tezamen met het aantal door arbeidsconflicten verloren arbeidsdagen per 1.000 werknemers, zijn weergegeven in onderstaande tabel. De basisgegevens zijn ontleend aan het Jaarboek van de Sociale Statistiek, Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen, 1970.

	Aantal deelnemers aan stakingen per 1.000 werknemers			Aantal verloren arbeidsdagen per deelnemer			Aantal verloren arbeidsdagen per 1.000 werknemers		
	1967	1968	1969	1967	1968	1969	1967	1968	1969
Duitsland	3	1	4	7	1	3	19	1	12
Frankrijk	189	a)	99	2	a)	2	282	a)	145
Italië	183	393	598	4	2	5	700	747	3.013
Nederland	1	1	3	3	3	2	2	4	6
België	13	10	9	5	12	7	65	129	56

a) Geen gegevens beschikbaar

Uit deze gegevens kunnen de volgende conclusies worden getrokken. Uit de cijfers over het aantal deelnemers aan stakingen per 1.000 werknemers blijkt in de landen Italië en Frankrijk een veel groter gedeelte van het totale aantal werknemers bij een tot staking leidend arbeidsconflict te zijn betrokken dan in de overige landen van de Europese Gemeenschap. Beziet men echter de gegevens over de gemiddelde duur van de staking dan blijken de verschillen minder groot te zijn. Bovendien zijn de verschillen geheel anders verdeeld. Het is hier België dat ongunstig afsteekt door het groter aantal verloren arbeidsdagen per deelnemer aan stakingen, terwijl in Frankrijk de duur van het conflict juist korter is. Uit de gegeven tabel is het niet goed mogelijk deze conclusie voor Frankrijk te trekken, omdat voor 1968, het jaar van de grote sociale onlusten, geen cijfers beschikbaar zijn. De opmerking over Frankrijk is dan ook tevens gebaseerd op berekeningen die zijn uitgevoerd voor de periode vóór 1967. De opmerkingen over de verschillen in de gemiddelde duur van de conflicten en de positie van België daarin bleken overigens ook vóór 1967 op te gaan.

Het uiteindelijk resultaat van beide facetten van het arbeidsconflict kan men uitdrukken in het aantal verloren arbeidsdagen per 1.000 werknemers. Dit is het produkt van het aantal deelnemers aan stakingen per 1.000 werknemers en het aantal verloren arbeidsdagen per deelnemer. De gegevens over het aantal verloren arbeidsdagen per 1.000 werknemers laten duidelijk zien, dat in Italië van een ernstige toestand sprake is die elders in de Europese Gemeenschap gelukkig niet wordt geëvenaard. Wel is een groot deel van het aantal werknemers in Frankrijk betrokken bij tot staking leidende arbeidsconflicten, maar de duur van de staking is kort, zodat het aantal verloren arbeidsdagen per 1.000 werknemers duidelijk blijft onder dat van Italië. België kenmerkt zich vooral door een lange duur van het conflict, terwijl dit land m.b.t. het aandeel van de werknemers dat deelneemt aan de staking een middenpositie inneemt. Nederland blijkt ten opzichte van de andere landen van de Gemeenschap zeer gunstig af te steken. Deze conclusie geldt uiteraard voor de periode 1967-1969 en houdt natuurlijk geen aanbeveling in om uit misplaatste bescheidenheid deze positie te verlaten.

J. A. M. Heijke

Stemmen over monetaire politiek

In 1969 en 1970 werd de Amerikaanse economie gekenmerkt door een recessie. Het werkloosheidspercentage was 5% of hoger (dit cijfer is wegens verschillen in definitie, niet vergelijkbaar met onze cijfers). Ook voor het jaar 1971 worden echter weer hoge werkloosheidspercentages voorspeld. De Council of Economic Advisers houdt rekening met een werkloosheidspercentage gelijk aan 5,3. M. K. Evans raamt dit percentage op 5,5. Uit Michigan komt een prognose van 5,9%. Het Wharton-percentage is iets optimistischer, nl. 5,1. Sombere cijfers komen echter uit St. Louis: 5,5% - 5,8%, afhankelijk van de gemaakte veronderstellingen over de groei van de geldhoeveelheid en over de overheidsuitgaven. Deze blijvende werkloosheid lokt veel discussies uit over de te nemen maatregelen. Ik beperk mij hier tot het signaleren van enkele opvallende meningen over monetaire politiek.

De *New York Times* publiceerde op 29 april jl. een brief van Edmund Phelps, waarin hij betoogt dat de oorzaak van de recessie gezocht moet worden in een te laag niveau van de liquiditeiten ten opzichte van de productiecapaciteit en het prijsniveau. Hij stelt zich scherp op tegenover Burns, voorzitter van de Federal Reserve Board, die beweerd heeft dat de economie "awash with liquidity" is. Dit is volgens Phelps „eyewash". Hij stelt verder dat de huidige (hoge) groeipercentages van de liquiditeitsvoorziening niet adequaat zijn: "to assert that the present rate of increase of the money supply is adequate for the reattainment of prosperity is like saying that my horse runs fast when the other horse is ahead and runs just as fast". Zijn krachtige taal zal wel de aandacht trekken. Ik citeer hem nog eenmaal:

"It is absurd . . . to worry that any small improvement in the present level of liquidity would risk reigniting the old rate of inflation. The illusory or trumped up fear of inflation from doing what is necessary for recovery is reminiscent of similar phobias which prolonged the depression of the thirties."

Enkele dagen later publiceerde Milton Friedman in *Newsweek* een artikel getiteld "Money Explodes". Deze fervente voorstander van het gebruik van monetaire politiek heeft berekend dat de groeipercentages van

de geldhoeveelheid in de eerste maanden van dit jaar hoger waren dan in enige andere periode van dezelfde duur gedurende de laatste 25 jaar. Deze geldexplosie zal de inflatie na enige maanden weer versnellen. Nadrukkelijk adviseert Friedman de Fed om de monetaire groei te reduceren (hoewel hij er aan twijfelt of het Fed-mechanisme zijn wensen snel in daden zal kunnen omzetten).

Phelps is geen extreem monetarist zoals Friedman, maar hij is evenmin van mening dat alleen een verandering in de fiscale politiek de Amerikaanse economie kan redden. Monetaire stimulansen zijn volgens hem hard nodig. Dit wordt echter ontkend door Robert Mundell. Deze monetaire specialist, nota bene evenals Friedman hoogleraar in Chicago, bestoekt nu hét monetaire bastion vanuit Bologna. In een voordracht voor de Bologna Center of the John Hopkins University doet Mundell een frontale aanval op de effectiviteit van monetaire politiek. Mundell adviseert wél een belastingverlaging om de werkgelegenheid en de productie te stimuleren, want „the idea that monetary acceleration necessarily increases employment and output is one of those tired clichés . . .". Zijn scepsis over monetaire politiek is gebaseerd op de afwezigheid van een theoretische fundering van monetaire politiek.

Mundell stelt dat in keynesiaans georiënteerde modellen een verruiming van de liquiditeiten alleen dan een expansieve invloed op de werkgelegenheid heeft als het geldaanbod — in looneenheden uitgedruk — groter wordt. Er zijn geen aanwijzingen dat de loonvoet star naar boven is. Ook de neo-kwantiteitstheorie biedt geen theoretische fundering voor monetaire politiek. Uiteindelijk

worden de (positieve) effecten op het prijsniveau, bij een meer soepel monetair beleid, gecorrigeerd door (positieve) effecten op de nominale loonvoet: de reële loonvoet daalt niet.

Op de korte termijn is er waarschijnlijk een wat grotere kans om de reële loonvoet naar beneden te drukken om daarmee de werkgelegenheid te vergroten. Dit zou het geval kunnen zijn als de reële lonen "can be inflated away by price inflation" gedurende de looptijd van een arbeidscontract of als de dalende nominale rentestand (vanwege de geldverruiming) niet onmiddellijk en volledig weer gecompenseerd wordt door een inflatiepremie. Op korte termijn zou monetaire politiek dan effect kunnen sorteren, tenzij via de verwachtingen over de toekomstige prijzen de nominale loonvoet en de nominale rentestand zich zeer snel aanpassen naar boven. Mundell houdt zelfs rekening met de mogelijkheid, dat via een verwachtingsmechanisme de nominale rentestand sneller stijgt dan de prijs. Monetaire politiek heeft dan een averechts effect op de effectieve vraag. Hij concludeert dan ook dat er geen sprake is van een theoretische fundering van de monetaire politiek. Over de gevonden empirische samenhang tussen werkloosheid en prijsstijgingen merkt hij slechts op "the Phillips-curve is dead".

Phelps beoordeelt het (reële) niveau van de liquiditeiten als te laag ten opzichte van het productievolume bij volledige werkgelegenheid. Hij adviseert een snelle en forse groei van de monetaire grootheden; ongetwijfeld zal hij niet naar de naoorlogse, zeer hoge liquiditeitsquoten terugwillen, maar rekening willen houden met de trendmatige daling van de liquiditeitsquote. Phelps is kennelijk bereid om desnoods een hogere inflatievoet te accepteren. Friedman, daarentegen, pleit er voor om de inflatie met restrictieve monetaire maatregelen terug te dringen. Mundell, tenslotte, adviseert een belastingverlaging en wil een minder belangrijke rol toekennen aan monetaire politiek. Het is voor de wereld te hopen, dat deze coryfeeën zo snel mogelijk een stabilisatiepolitiek voor de Verenigde Staten ontwerpen. De kosten van de Amerikaanse recessie zijn ongelooflijk: Mundell becijferde de kosten op bijna \$ 100 mrd. voor de jaren 1970 en 1971, en dat is meer dan het jaarlijkse bruto nationale produkt van de meeste landen in deze wereld.

W. Sidré

Het primaat van de politiek in de economische discussie

DR. P. KRAEMER*

De vraag „Groeien we wel overeenkomstig onze wensen?” is een politieke vraag in optima forma. Het simpele feit dat we haar stellen duidt immers op een in-discussie-komen van prioriteiten waartussen gekozen moet worden. En daarmee zitten we midden in de politiek, die een zaak is van kiezen over wat we belangrijk achten in en voor de samenleving, en waar we naar toe willen met die samenleving.

Zo gesteld zal dan meteen duidelijk zijn hoe we hier politiek verstaan. Niet in de engere, vooral technische zin van de politici die zich op meer of minder bekwame manier zetten tot de kunst-van-het-mogelijke bij het bereiken van de door hen nagestreefde doeleinden. Maar veeleer in de wijde, Aristoteliaanse zin van de gezamenlijke staatsburgers die, in voortdurende onderlinge discussie, beslissen over de na te streven doeleinden en aldus hun overtuigingen in het spel brengen omtrent de aard en richting van de *polis*, de geordende gemeenschap, waarin zij met elkaar (wensen te) leven.

Welnu, tegen deze achtergrond is het duidelijk dat het nauwelijks meer is dan het intrappen van een open deur om te stellen, dat iedere discussie over economie — dus ook de hedendaagse — het primaat der politiek als grondslag heeft. Toch kan het geen kwaad een dergelijke, schijnbaar nutteloze daad te verrichten. Juist vandaag heeft het er namelijk veel van weg, dat economie als middel een verzelfstandigd bestaan is gaan leiden; dat de gegroeide economische orde haar dictaat oplegt aan de politieke orde. Van een keuze der staatsburgers lijkt soms weinig sprake te zijn, doch hoogstens van een keuze der deskundigen op het gebied van wat de economische ontwikkeling ons toestaat. Zeker kan dat gelden voor het speciale onderwerp van de economische groei. Ten aanzien dáárvan wordt terecht gewaagd van een ideologie, dat wil dus zeggen: van een tot norm geworden gegeven waaraan politieke voorkeuren zich grotendeels te onderwerpen hebben.

Hoe deze omkering zo gekomen is, én hoe de huidige stand van zaken, paradoxalerwijze, toch juist dwingend het primaat der politiek als absolute eis naar voren brengt, daarover wil ik hier enkele opmerkingen maken. Deze opmerkingen zullen minder over economische groei als zodanig gaan (want dat is voor een niet-economist een glibberige materie), doch meer betrekking hebben op omstandigheden waarmee rekening gehouden moet worden, willen we zinnig kunnen spreken over de vragen die ten aanzien van „onze wensen” en het daartoe meest geëigende „economische systeem” in het geding zijn.

Een verouderd debat

Men kan nogal eens horen verluiden in de huidige

polemie, dat het bestaande economische systeem een radicale wijziging dient te ondergaan. Men kan het hiermee van harte eens zijn, maar tegelijkertijd toch moeite hebben met de wijze waarop de zaken gesteld worden. De radicale wijziging waarom het zou gaan, zou er een zijn van een kapitalistisch naar een socialistisch systeem. In haar algemeenheid kan ik met deze stelling zeker meegaan, eenvoudig omdat ik mijzelf zeer verwant voel met het ethos van het socialisme als emancipatiebeweging van de economisch en maatschappelijk onderliggenden, terwille van wie de gemeenschap krachtige publieke controle dient toe te passen op iedere vorm van particuliere belangenoverheersing. In concreto vraag ik mij echter af, of — onder de hedendaagse omstandigheden — het creëren van een tegenstelling kapitalisme-socialisme geen versluiering betekent van wat er werkelijk aan de hand is.

De tegenstelling kapitalisme-socialisme weerspiegelt in wezen een 19e-eeuwse situatie. In die situatie stonden twee bewegingen tegenover elkaar. De ene beweging was die van de opstrevende, commerciële en industriële bourgeoisie die, in haar verzet tegen politieke willekeur en economische regimentering, een vrij marktstelsel voorstond als voorwaarde voor een natuurlijke harmonisering van ieders particuliere interessen. De andere beweging was die van het zich als klasse bewustwordende proletariaat dat, gemangeld door de oppressieve toestanden van een ongebreideld industrieel kapitalisme, streefde naar een gesocialiseerde economie met de staat (als de voorlopige exponent van de in-aantocht-zijnde klassenloze maatschappij) als garant voor het publieke belang.

We leven nu echter anderhalve eeuw later. Beide bewegingen hebben zelf een ontwikkelingsgang doorgemaakt; en hetzelfde geldt voor de omstandigheden waaruit zij opkwamen. Een debat in termen van kapitalisme en socialisme heeft derhalve het verre van denkbeeldige gevaar traditionele emoties heen te schuiven over actuele feiten. Dit laat zich illustreren aan het opmerkelijke gegeven, dat we in de politieke polemie nog altijd geneigd zijn om — gemakshalve — te werken met de oude onderscheiding tussen een stelsel van een „vrije economie” en dat van een „centraal-geleide economie”. Door de economen wordt echter sinds jaar en dag reeds een derde onderscheiding gemaakt, namelijk die van een „gemengde economie”. En bovendien blijkt deze typologische verfijning in drie stelsels een zuiver-theoretische aangelegenheid; want in

* De auteur is socioloog; hij studeerde te Leiden en Ann Arbor, Michigan. Hij is verbonden aan het Universitair Instituut Vormingswerk Bedrijfsleven te Rotterdam.

de praktijk bestaat het systeem van een vrije markt niet meer. De enige alternatieven, die er nog resten, zijn het centraal geleide en het gemengde systeem; en zelfs die vertonen een tendens tot convergentie. Zoals bekend mag worden verondersteld, hebben de zogeheten kapitalistische landen een ontwikkeling doorgemaakt naar een welvaartsstaat-economie, waarbinnen het particuliere initiatief in toenemende mate onderworpen is aan gecentraliseerde reguleringen. En aan de andere kant zijn er in de zogenaamde communistische landen duidelijke aanwijzingen van impulsen tot decentralisatie.

Louter op deze gronden is het uiterst twijfelachtig, of we ermee gediend zijn om de kernzaken op te hangen aan een tegenstelling kapitalisme-socialisme, met alle daardoor opgeroepen associaties. Hier willen we ons daar dan ook liever van losmaken en vooral nadruk leggen op een aantal elementen, die ons inziens inzonderheid bepalend zijn voor de hedendaagse situatie.

Dominanten van een nieuwe werkelijkheid

Ons beperkend tot de eigen situatie, zoals die zich thans voordoet in het al dan niet terecht als kapitalistisch aangeduide Westen, lijkt een drietal dingen de moeite van het aanstippen waard. Als niet-vakman zal ik bij dit aanstippen wellicht niet steeds even verantwoord omspringen met bepaalde economische begrippen. Daarvoor vraag ik bij voorbaat clementie. Wél hoop ik echter dat de algemene strekking van hetgeen ik bedoel te zeggen voldoende duidelijk zal zijn om mijn twijfel te rechtvaardigen, of er in onze economische orde nog wel sprake is van een primair op economische motieven afgestemde markthuishouding.

I. Het gegeven „economische groei”, zo zou ik om te beginnen willen benadrukken, moet in zeer directe relatie worden gezien tot de dynamiek der krachten die over ons gekomen zijn sinds wat ik hier kortweg aanduid als de Franse en de Industriële Revolutie. Met deze revoluties zijn zowel verwachtingspatronen als vervullingspotenties ontstaan die, in een wederzijds voortstuwende wisselwerking, economische groei niet slechts tot een spectaculaire mogelijkheid, maar ook tot een dwingende noodzakelijkheid maakten. Het begon met de bourgeoisie, die haar verlangen naar politieke zeggenschap tot een universeel principe verhief, welks verwerkelijking-voor-zichzelf zij een bevestiging achtte van haar economisch-expansieve kunnen. Daarbij kon het echter niet blijven. Steeds breder groeperingen gingen zich op dit principe beroepen, daarin aangevoerd door de zichtbare mogelijkheid om eisen te gaan stellen ten aanzien van het delen in de materiële voorwaarden daartoe. Maximalisatie van economische groei lag en ligt zo ten grondslag aan elke moderne, naar vergroting en verbreding van haar welvaart en welzijn strevende gemeenschap.

Met „modern” wordt dan niet alleen bedoeld op die gemeenschappen, zoals de onze in het Westen en die van het communistische Oost-Europa, waarin in eerste instantie de werking der beide genoemde revoluties tot uitdrukking is gekomen. Maar ook doelt het op de zogeheten ontwikkelingslanden van vandaag, omdat ook daar thans die werking haar inmiddels mondiale invloed doet gelden. In de Derde Wereld herhaalt zich, zij het op andere wijze, de maximalisatiedrang waarin ons

Op 2 en 3 april jl. vond een congres plaats van het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers; onderwerp was: „de ideologie van de economische groei”. De socioloog Kraemer en de econoom Schöndorff hielden daar inleidingen over het thema „Groeien we wel overeenkomstig onze wensen?”, de socioloog Van Zuthem en de econoom Van den Doel over het thema „In welk economisch systeem komen onze wensen het best tot hun recht?”

Veel van hetgeen op dit, niet specifiek op economie gerichte, congres naar voren werd gebracht is lezers van ESB reeds bekend. Het leek de redactie, gelet op het belang van het onderwerp, niettemin zinvol de tekst van de vier inleidingen (waarvan sommige achteraf zijn aangepast aan de eisen welke het geschreven woord stelt) in ESB af te drukken. De redactie is het VWO-bestuur erkentelijk voor zijn medewerking.

deel van de wereld haar vóórgegaan is. Dáár is deze drang de drijfkracht der centrale regeringen in hun volkomen legitieme streven naar verhoging van het materiële vermogen der totale samenleving — net zoals bij ons dit het geval is geweest en nog is. Alleen werkte deze drijfkracht bij ons eerst uitsluitend in op het vrije spel der marktkrachten, om pas naderhand — toen dat vrije spel tot allerlei verstoringen in het „natuurlijke” evenwicht tussen die krachten bleek te voeren — de overheden een al belangrijker, zo niet beheersende rol in het geheel te zien innemen. Maar hoe dan ook zich effectuerend (via particuliere, publieke of semi-publieke organen), de drijfkracht was er, is er, en blijft er als dwingend gegeven.

Dit overwegende, kunnen we derhalve de stelling verdedigen dat de drang tot maximalisatie van economische groei beschouwd kan worden als een immanente dominant van iedere samenleving, die eenmaal aangehaakt is door de dynamiek van Franse en Industriële Revolutie. En als zodanig is deze drang ons als het ware tot een tweede natuur geworden, waarvan het beslag op ons denken en handelen als vanzelf de dimensies van een diep-gewortelde ideologie is gaan aannemen. Hoe diep de wortel steekt, blijkt, nu binnen onze hoogontwikkelde samenlevingen pijnlijke vragen beginnen te rijzen ten aanzien van de oorspronkelijke legitimiteit van deze dominant.

II. De greep van deze ideologie der economische groei is nog te sterker, doordat er in al dan niet rechtstreekse samenhang een aantal andere krachten mee is gaan spelen, die men op hun beurt als immanente dominanten van onze tegenwoordige werkelijkheid mag aanmerken. Enkele van deze krachten, welke immanentie men vooral zó moet verstaan dat zij van een zichzelf voortstuwend karakter zijn, wil ik hier kort aanstippen.

Met een op expansie ingestelde economische orde ontstaat als vanzelf een sterke tendens tot concentratie. Allereerst heeft deze tendens zich doorgezet in de bundeling van produktievermogen, waarvan de hedendaagse superconcerns spectaculaire uitingen zijn. Maar met de opkomst van dit soort concentraties werd tegelijkertijd de aanzet gegeven tot andere concentraties. Zo werden, of zij het wilden of niet, de centrale over-

heden gedwongen om te gaan functioneren als steeds belangrijker organen tot het bevorderen van tegenkrachten, van „countervailing power”. En daarmee groeiden zij zélf uit tot superconcentraties van regulerend gezag in het publieke belang. Doch tevens droegen zij bij tot nóg weer een andere categorie van concentraties. Want als gevolg van de bemoeiingen der centrale overheden ter bevordering van „countervailing power”, ontwikkelden de objecten dezer bemoeiingen zich in vele gevallen tot hoogst invloedrijke belangeninstanties in eigen zelfstandigheid.

Als voorbeelden hoef ik hier slechts te noemen de federaties van vak-, boeren- en middenstandsbonden, of die van beroepsorganisaties, verenigingen van speciale belangenbehartiging op het gebied van onderwijs en wetenschap, maatschappelijke dienstverlening, sportbeoefening, toerisme, milieubescherming, enzovoort.

Het effect van al deze soorten concentraties kan men van vele verschillende kanten bekijken. Hier wil ik mij beperken tot één zeer bepaald effect: namelijk dat van wat men de tendens der *institutionele zelfbestanding* zou kunnen noemen. Deze tendens doet zich bijzonder sprekend voor bij de superconcerns. Zoals in het voorgaande werd aangegeven, kan men stellen dat zij in hun aanvang zeker gezien kunnen worden als een functie van de factor „economische groei”. Geleidelijk aan gaan er echter subtiele veranderingen optreden, waarvan het uiteindelijke resultaat is dat, precies omgekeerd, de factor een functie wordt van het eigen aanvankelijke produkt. Uiteraard is dit een wat al te extreme voorstelling van zaken. Dat er niettemin een grote kern van waarheid in schuilt, lijdt geen twijfel. Want te duidelijk blijkt tegenwoordig dat de superconcerns niet langer uitsluitend opereren terwille van economische groei in het belang van de samenleving in haar geheel, maar minstens zozeer uit zijn op het pousseren van economische groei ter veiligstelling van hun eigen voortbestaan. Op zichzelf is dit natuurlijk niet afkeurenswaardig, maar wél wordt het uitermate bedenkelijk vanwege het enorme gewicht dat deze giganten in de schaal werpen. Hun betekenis voor de economische groei wordt daarmee niet zelden tot een doel in zichzelf; een doel dat minder bepaald wordt door de vraag van de markt, doch veeleer door de aan de markt opgedrongen afname van die diensten en produkten waarvoor zij een vraag creëren.

Deze verre van denkbeeldige ontwikkeling wordt eens te meer gestuwd door weer andere krachten, die in het proces betrokken zijn. Eén zo'n kracht is die van *planning*. Ook hier kan men weer stellen, dat deze kracht oorspronkelijk opkwam als een legitiem middel, maar dat zij na verloop van tijd eigen doeleinden gaat bepalen. Dit geldt heel duidelijk voor de superconcentraties van het bedrijfsleven: voor hen blijkt planning vóór-de-markt op een zeker ogenblik om te slaan in de wenselijkheid, zo niet harde noodzaak tot planning ván-de-markt. Dat een dergelijk gebeuren beslist niet louter en alleen op motieven van sinister concernegoïsme hoeft te berusten, toont het actuele voorbeeld van de strijd om het supersonische vliegtuig. In dit voorbeeld ziet men ten duidelijkste hoe een eenmaal in beweging gezet planningsproject tot een soort domme kracht kan worden, waaraan nauwelijks meer een halt is toe te roepen vanwege de enorme belangen die ermee gemoeid zijn. En deze belangen zijn dan waarlijk niet die van particuliere bedrijfsgiganten zonder meer,

maar minstens evenzeer (indien niet méér nog) die van de voor het algemeen welzijn verantwoordelijkheid dragende overheden. Want het gaat hier om voor de gehele nationale economie uitermate gewichtige zaken, waarvan niet slechts de betrokken bedrijfstakken zelf en de door hen geboden werkgelegenheid afhankelijk zijn, maar ook een wijdvertakt geheel van toeleverende en afnemende sectoren die ieder weer op hun beurt hun bijdrage leveren tot het onontbeerlijke nationale inkomen.

Hoezeer dit domme kracht-karakter van planning aldus evident is, niet minder evident is overigens dat planning (van welke aard dan ook: in de ondernemings sfeer of in de overheidssfeer) absolute eis is. Deze eis wordt nog te dringender gesteld door een nóg andere dominant van onze moderne samenlevingen: die van de *technologie* en de zogenaamde *wetenschapsexplosie*. Doch daarmee raken wij aan een punt, dat in zijn consequenties van verstrekkender betekenis is te achten dan elk van de tot dusver genoemde.

III. Kan men op grond van de tot nu toe genoemde krachten een gerechtvaardigde twijfel hebben of het marktmechanisme, als het kernstuk van de economische orde, nog wel zo veel met primair-economische motieven heeft uit te staan, de factoren technologie en wetenschapsexplosie lijken een ontwikkeling in te houden, die het marktmechanisme *als zodanig* ondermijnen. Volgens Robert Heilbroner is hiermee een ontwikkeling geïntroduceerd die, op de lange termijn bezien, de thans bestaande economische en maatschappelijke orde even drastisch zal revolutioneren als de impulsen van het industrieel kapitalisme dat gedaan hebben ten opzichte van de op landbezit georiënteerde orde van het feodalisme ¹.

Althans één van die ondermijnende effecten acht Heilbroner al duidelijk aanwijsbaar. Dat is het effect van de technologie om maatschappelijke problemen op te roepen, die alleen gecorrigeerd of in toom gehouden kunnen worden via *non-market controls*:

„In part these agencies of control are contained and concealed within the centers of production themselves, where they show up as the rising echelons of corporate administration and supervision that are needed to regulate the underlying traffic of production. In part the controls show up in the familiar bureaus of government that directly oversee the operation of the new technology — the bureaus that cope, with greater or lesser success, with the social repercussions of transportation, nuclear energy, drugs, air pollution, etc. In still a different aspect, the controls invade areas of social life rather than production, as in the astonishing network of government required solely to manage the automobile . . . , or in the multiplying administrative requirements of the mega-city, itself so much a product of modern technology”.

Heilbroner voorziet echter diverse andere effecten, die zijns inziens op nóg fundamentele wijze het primaat van de markt als regulerend mechanisme aantasten. Zonder volledig te willen zijn, stip ik in het bijzonder de volgende aan.

Zo wijst hij niet enkel op de vervanging van harde, fysieke arbeid door machinale, maar tevens op het daarmee gepaard gaande verschijnsel van een verschuiving in het soort arbeid. Van (primaire) agrarische arbeid was er eerst de overgang naar (secundaire) industriële arbeid, terwijl thans inmiddels het accent al

¹ „*The Limits of American Capitalism*”. Harper & Row, New York 1966, blz. 117 e.v.

duidelijker ligt op arbeid in de (tertiaire) sector der dienstverlening. En binnen deze laatste sector gaat het hoe langer hoe meer om diensten van openbaar belang, zoals stedenbouw en verkeer, onderwijs en gezondheidszorg, recreatiefaciliteiten en dergelijke meer. Diensten dus, die krachtig drijven in de richting van organisatie en planning, hetgeen weer ondenkbaar is zonder maatregelen van publiek beleid en publieke financiering. Bovendien: deze stuwkracht zal slechts sterker worden naarmate een steeds verder geautomatiseerde samenleving ons voor de vraag zal stellen, hoe een voortdurend groeiend contingent van niet-actief-producerenden in de traditionele zin zijn aandeel toegewezen krijgt in de revenuen van wat de totale samenleving produceert.

Vervolgens noemt Heilbroner het effect van de technologie op het algemene welvaartspel, wat op de lange duur zal tenderen naar een algehele overwinning van de schaarste. Het is weliswaar een speculatief gegeven, waarvan het niettemin belangrijk is de diep ingrijpende consequenties in overweging te nemen. Want uiteindelijk zal het betekenen, dat het streven naar gewin eenvoudig ontkracht zal worden en de mens ontslagen zal zijn van de economische noodzaak om te werken voor zijn levensonderhoud. Maar daarmee verdwijnt dan tegelijkertijd een centrale spil waaromheen sinds mensenheugenis het mechanisme der maatschappelijke disciplinerende gedraaid heeft. Een voor alle burgers eenmaal bereikte staat van gegarandeerde welvaart schakelt de factor „materiële behoefte” uit als de centrale prikkel tot maatschappelijk-gehoorzaam gedrag, als hoedanig zij van oudsher gewerkt heeft. En daaruit zal dan een impasse voortkomen, waarvoor volgens Heilbroner maar één mogelijke oplossing is. Namelijk, dat „some authority other than the market must be entrusted with the allocation of men to the essential posts of society . . .”

Zóver is het vandaag dan misschien nog niet. Maar dat wij al een heel eind op weg zijn, is moeilijk te ontkennen. In de nieuwe maatschappelijke werkelijkheid, die zich aan het ontwikkelen is onder invloed van de snelle groei van wetenschap en wetenschappelijke technologie, tendert alles in de richting van alomvattende structuren van centrale coördinering en centrale beheersing. Onmiskenbare uitingen daarvan vinden we reeds vandaag-de-dag in belangrijke sectoren der samenleving. Zo is niet alleen te denken aan de structuren, die zich weinig meer gelegen laten liggen aan traditioneel gescheiden sferen — zoals die van het militaire of het industriële, van het universitaire of het gouvernementele, of zelfs van het publieke en het particuliere. Maar bovenal is ook te denken — zoals Heilbroner uitdrukkelijk doet — aan de opkomst van een geheel scala van met elkaar verweven nieuwe elites, die de dragers zijn van enorme bevoegdheden in de besluitvorming.

Politiek-openbare besluitvorming als eis

Het is op al deze gronden onontkoombaar duidelijk, dat zeker in de economische orde de allesbeheersende vraag een politieke vraag is, die in de arena der volledige openbaarheid haar beantwoording vraagt. Of om het te zeggen met de woorden van Michael Harrington²: de kernkwesie van vandaag, en meer nog in de toekomst, is die van de niet-economische allocatie van middelen. Waar het steeds meer om zal draaien is, hoe

en door wie richting gegeven zal worden aan de eigenmachtige dominanten, die zich in onze samenlevingen groot gemaakt hebben, en waarvan de nieuwe elites der deskundigheid vaak meer de autocratische uitvoerders blijken te zijn, dan de dienaren van het publieke belang dat zij formeel heten te behartigen.

Daarmee staat dus levensgroot voor ons het probleem van institutionele vormgeving, van de verwezenlijking van zodanige structuurveranderingen dat metterdaad de gezamenlijke burgers in staat zijn hún prioriteiten te kiezen en bepalend te doen zijn voor het gevoerde beleid. Het is de verdienste van een man als Harrington, dat hij met betrekking tot dit probleem een aantal noties heeft geformuleerd die ons althans iets verder brengen dan het simpele stellen ervan. Deze noties wil ik hier, tot slot, kort weergeven.

De eis waarvoor wij staan, aldus Harrington, is dat het proces van maatschappelijke en economische besluitvorming doorzichtig wordt. Om daaraan te kunnen voldoen is er allereerst de noodzaak om het publiek te informeren. Een dergelijke informatie is er in overvloed, maar het is in feite een overvloed van technische details waarover het publiek geen oordeel kan hebben. Enerzijds niet vanwege het ontbreken van de erbij behorende deskundigheid; en anderzijds niet omdat het thans veelal zo is, dat deze deskundige informatie via tal van afzonderlijke, op diverse deelaspecten gespecialiseerde instanties rechtstreeks toegevoerd wordt naar de tot uiteindelijk beslissing bevoegde overheden. Het is op deze wijze, die een puur ambtelijk deskundige is, dat bijvoorbeeld de jaarlijkse begroting tot stand komt. Een correctie daarop — die met name de onderliggende waardeoordelen in discussie brengt — wordt weliswaar beproefd via de parlementaire begrotingsdebatten; maar ook hierbij verliest men zich al spoedig in esoterische steekspelen, opgevoerd tussen geprofessionaliseerde gedelegeerden. Deze debatten nu, de typisch waardeprioriteiten betreffende, zullen in de openbaarheid gebracht moeten worden. Dát is informatie waarover het publiek mede zal moeten beschikken. En dat kan zij slechts, meent Harrington, indien de overheid niet enkel jaarlijkse begrotingen indient, maar zeer nadrukkelijk ook de alternatieve keuzemogelijkheden in het geding brengt waarop men tot andere begrotingen zou kunnen besluiten. Alvorens te beslissen, is er derhalve een explicitering vereist van bewust uiteenlopende visies op wat men wil en hoe men dat in financiële prioriteiten weerspiegeld kan vinden.

Aldus bepleit Harrington, naar analogie van de jaarlijkse State of the Union door de Amerikaanse president, óók een jaarlijks *Report of the Future*. Daarin komen niet de reeds gemaakte beslissingen, of de met kracht van (interne, deskundige) argumenten bepleite prioriteiten van de zittende machten ter sprake, doch integendeel juist de aan het publiek voor te leggen keuzen waarvoor de natie in haar verscheidenheid van visies staat bij het bepalen van wat men voor de toekomst wenst.

De eis der doorzichtigheid van de besluitvorming stelt echter niet minder de noodzaak van overzichtelijke overheidsstructuren. Dat zijn — zoals Harrington het uitdrukt in een term, die de kenners van Karl Mannheim

² „*Toward a Democratic Left*”. McMillan, New York, 1968, blz. 120 e.v.

Beslissingen en preferenties

DRS. R. SCHÖNDORFF*

Bijna dagelijks worden wij geconfronteerd met berichten inzake de economische groei die ons welzijn bedreigt. De lezer denkt daarbij aan een stinkende bietsuikerfabriek in het Gooise natuurreservaat of aan realistischere, nog ergere, voorbeelden. Het is het conflict van welvaart contra welzijn, fabrieken contra milieu, economen contra eco-, socio- en biologen.

Hoewel aan de betreffende misverstanden de laatste tijd herhaaldelijk aandacht wordt geschonken, lijkt het toch zinvol enkele korte opmerkingen terzake te maken. Economische groei en welvaart worden door hen die genoemde tweespalt cultiveren opgevat in een zeer enge materialistische zin, waardoor economen als enge materialistische typetjes kunnen worden afgeschilderd. Ten onrechte; zoals mede uit publikaties van Heertje, Hennipman en Hueting¹ blijkt, ziet men in de economische theorie het economische aspect van het menselijk handelen gelegen in het beslag leggen op schaarse middelen welke meer dan één aanwendingsmogelijkheid hebben. Schaarste wordt opgevat als een spanning, welke bestaat tussen de veelheid van behoeften en de beperkte hoeveelheid alternatief aanwendbare middelen. Deze behoeften omvatten niet slechts brood, staal, inkomen, doch evenzeer frisse lucht, schoon water, ongerepte recreatiegebieden, vrije tijd. Welvaart is de mate waarin de behoeften worden bevredigd. Het toenemen van de welvaart zou men dan als economische groei kunnen opvatten, waarbij dit begrip een veel ruimere inhoud heeft dan de groei van het nationale produkt.

Een begrip als welzijn kan in deze context als overbodige categorie terzijde worden geschoven. Anderzijds is het begrip welvaart weer niet zo ruim dat bijv. geluk er onder zou vallen, omdat dit geen relatie heeft met het beschikken over schaarse, alternatief aanwendbare middelen.

vertrouwd in de oren zal klinken — structuren van de „middle range”: ergens tussen het lokale en het nationale, d.w.z. niet te groot en te complex, maar toch van voldoende omvang en beslissingsmacht om werkelijk effect te sorteren. De specifieke functie van deze structuren is om openbaar debat en duidelijke onenigheid tussen belangenstandpunten en daarmee samenhangende maatschappijvisies nadrukkelijk recht te doen. Onze hedendaagse besluitvormingsprocessen opereren op basis van een consensus-drang, die liefst de verschillen tussen de veelheid van moeizaam in evenwicht gehouden belangen achter gesloten deuren laat uitkristalliseren in een gezamenlijk compromis, dat dan den volke kond wordt gedaan. Wat voor een werkelijke publieke besluitvorming echter nodig is, is het etaleren van de conflicterende standpunten. Daarvoor moeten

Deze kleine purgerende ingreep in het begrippenapparaat moge een aantal misverstanden corrigeren; het rechtzetten van de begrippen lost de problematiek niet op. Het opruimen van de genoemde schijnconflicten is echter een bijdrage, zo niet een noodzakelijke voorwaarde tot het blootleggen van de essentiële problematiek. Het wezenlijke probleem is gelegen in de vraag of de groei van het nationale produkt in overeenstemming is met onze voorkeuren². Wie nemen de beslissingen t.a.v. de produktie? Wiens voorkeuren worden gehoord en meegewogen? Welke eventuele verbeteringen zijn mogelijk? Teneinde in deze vraagstukken een inzicht te vormen, zullen wij summier aangeven welke vertaalmechanismen van preferenties in onze economische orde een rol spelen en welke hun defecten zijn. Alvorens daarmee te beginnen wijs ik er op dat mijn betoog zal zijn doorspekt met subjectieve waarderingen,

* De heer Schondörff is wetenschappelijk medewerker aan de juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam.

¹ A. Heertje: *De kosten van economische groei*, in „ESB” van 24 april 1968; P. Hennipman: *Doeleinden en criteria van de economische politiek*, in „Theorie van de economische politiek”, Leiden 1962; R. Hueting: *Het begrip economische groei*, in „Wat is de natuur ons waard?”, Baarn 1970; R. Hueting: *De nieuwe schaarste is keihard*, in „ESB”, 1 april 1970.

² In deze vorm is het vraagstuk reeds enkele malen aan de orde gesteld door A. Heertje, a.w.; verder diens *Preferences and Economic Growth*, in „Kyklos” 1967, Vol. XX en *Bewogen Beleid*, in „Sociologische Gids”, juli/augustus 1970.

organen beschikbaar zijn, opdat in volle openbaarheid de verschillende posities en visies met elkaar geconfronteerd worden, de daarbij behorende informatie gewogen kan worden en tot politieke beslissingen gekomen wordt op grond van duidelijk afgebakende keuzen.

Het komt mij voor, dat aan de hand van dergelijke noties een zinnige aanzet gegeven wordt tot het scheppen van de voorwaarden voor de broodnodige, politieke discussie die zal moeten bepalen of wij wel groeien overeenkomstig onze wensen. Een discussie die bovendien ten grondslag zal liggen aan de vraag, welk economisch systeem aan die wensen het beste recht zal doen.

P. E. Kraemer

welke niet uit een economische analyse voortvloeien.

Kenmerken van onze economische orde

Het is niet eenvoudig een economische orde op min of meer afdoende wijze te beschrijven. Ik zal volstaan met enkele kenmerken op te sommen en daarbij vooral te letten op de wijze waarop de beslissingen tot stand komen. Het is geen toeval dat in een tijd waarin de economische en maatschappelijke orde ter discussie staat, ook de besluitvorming en de beslissingsprocedure aan de kaak worden gesteld. Termen als 'inspraak, medebeslissingsrecht en leuzen als „Wie beslist er nu eigenlijk?“ en „De burger bij het bestuur“ vormen hiervan illustraties.

Onze economische orde is gekenmerkt door een productie van goederen en diensten in overwegend particuliere ondernemingen met overwegend particuliere vermogensverschaffers. Wanneer men het marktmechanisme in ruime zin opvat, zodat naast de volkomen concurrentie ook de verschillende vormen van onvolkomen concurrentie onder deze term begrepen worden, kan gezegd worden dat het marktmechanisme een overheersende betekenis heeft bij het richting geven aan de productie. De beslissingen omtrent de productie en de consumptie berusten overwegend bij particulieren.

Dit neemt niet weg dat daarnaast in een belangrijk aantal behoeften wordt voorzien via collectieve en sociale systemen. Tevens is er met name bij de grotere ondernemingen een toenemende bereidheid om zich bij de voorbereiding van de beslissingen op korte en middellange termijn mede te oriënteren op de prognoses van het Centraal Planbureau. Prognoses welke op hun beurt worden opgesteld in nauw overleg met het bedrijfsleven³.

Tenslotte is er een groeiende tendentie de beslissingsvrijheid van ondernemingsleidingen te beperken door wettelijke regelingen in het algemeen belang. Naast het gehele economisch-politieke instrumentarium (ingrijpen in lonen en prijzen, in concurrentieverhoudingen, in vermogensvoorziening, het fiscale systeem) denke men aan de hinderwet, vestigingsbeperkingen, wettelijke beperkingen t.a.v. milieuverontreiniging e.d. Wanneer wij nu willen nagaan welke gebreken kleven aan de behoeftenbevrediging via de markt en via het overheidsbudget — mechanismen welke dienen tot het vertalen van de individuele preferenties in beleidsbeslissingen — is het zinvol de werking van beide nader te bezien.

Het marktmechanisme

Laat ons daartoe in eerste aanleg globaal aangeven hoe onder de veronderstelling van volkomen concurrentie (zeer veel vragers en aanbieders, homogeen goed, transparante markt, vrije toetreding) het prijssignaal de rol vervult van vertaalmechanisme van behoeften van consumenten in beslissingen van producenten. Onder deze omstandigheden wordt de prijs geacht tot stand te komen onder invloed van de wensen van vragers naar en aanbieders van het betreffende goed. Wanneer bij gelijkblijvend aanbod de vraag toeneemt zal dit een hogere evenwichtsprijs tot gevolg hebben. Deze hogere prijs is signaal voor aanbieders om hun aanbod uit te breiden, waardoor in de toenemende vraag kan worden voorzien. De hogere prijs van het goed betekent een vergroting van de geldswaarde van het pro-

duktieresultaat van produktiemiddelen, die worden ingezet om dat bepaalde goed te maken. Produktiemiddelen zullen aan andere toepassingen worden onttrokken teneinde te worden ingezet om het betreffende goed te produceren.

Op deze wijze wordt de voorkeur van consumenten voor méér van een goed vertaald in een bepaald productiepatroon, in een bepaalde allocatie van middelen. Het hierboven versimpeld weergegeven sprookje is welhaast te mooi om waar te zijn. Het geldt dan ook slechts onder een reeks van vooronderstellingen, welke in onze economische orde niet actueel zijn. Daarover later. Laat ons nog even binnen de onderstellingen van het sprookje blijven redeneren. Dan is al een aantal bedenkingen aan te voeren tegen de gepresenteerde gedachtengang. De aanpassingen van de productie aan de uitgesproken voorkeuren hoeven niet zo vlot te verlopen als hiervoor werd gesuggereerd.

Daarnaast het volgende belangrijke punt: men brengt zijn voorkeuren op de markt tot uitdrukking door te kopen. Kopen betekent in dit geval het betalen van een in guldens uitgedrukte prijs. De consument wordt daarbij gehinderd door de beperking welke de omvang van zijn besteedbare inkomen hem oplegt. Binnen zijn budget kan hij wel voorkeur voor A boven B uitspreken, doch zijn totale koopkracht wordt beperkt door zijn inkomen. Daarmee komt de verdeling van het nationale inkomen over de verschillende subjecten in het geding: omdat deze verdeling door andere zaken is bepaald dan door het behoeftenpatroon, beschikt niet iedereen over een hoeveelheid „vertaalmiddelen“, waarmee hij al zijn behoeften tot uitdrukking kan brengen.

Een volgend bezwaar geldt het feit dat op de markt slechts voorkeuren tot uitdrukking komen, die in een prijs vertaald kunnen worden. Tal van schaarse goederen echter die in een behoefte kunnen voorzien zijn op de markt niet te koop, hebben geen prijs. Hier ontmoeten we de „ongeprijsde schaarste“⁴, waarbij men kan denken aan frisse lucht, schoon water, recreatieruimte e.d. Het prijsmechanisme vertaalt de behoefte aan deze goederen niet. Het probleem ligt nog gecompliceerder: de productie en de consumptie van tal van goederen en diensten helpen mee deze schaarste te veroorzaken: uw waspoeder verpest onze sloten, uw auto verstikt en verstinkt onze straten. De productie van waspoeder en van auto's vereist fabrieken die steeds vaker in uw recreatieterrein worden gevestigd.

Tegenover deze negatieve externe effecten staan de positieve externe effecten. U geniet van de tuin van uw buurman; er zijn nog mensen die in verrukking kunnen geraken van een landschap met rokende schoorstenen. Door het feit echter dat wij met een toenemend aantal mensen een steeds groter nationaal produkt trachten te

³ Men zie de beide middellange-termijnprognoses „De Nederlandse economie in 1970“, Den Haag 1965, en „De Nederlandse economie in 1973“, Den Haag 1970. Men zie ook: *The changing style of private enterprise*, hoofdstuk XIV in A. Schonfield: „Modern Capitalism“, Londen 1965.

⁴ B. Goudzwaard: „Ongeprijsde schaarste“, Den Haag 1970; proefschrift, waarin de plaats van de extraneale of ongecompenseerde effecten in de theoretische economie en in de leer der economische politiek wordt onderzocht.

produceren en te consumeren op een in km² nagenoeg constant landoppervlak hebben de negatieve effecten de neiging de positieve in toenemende mate te overheersen.

Tot zover een aantal bedenkingen welke tegen het marktmechanisme kunnen worden aangevoerd binnen het raam van de geschetste onderstellingen. Bedenkingen welke in de economische wetenschap al van zeer oude datum zijn.

Onvolkomen concurrentie

Iets recenter — doch ook al weer zo'n 40 jaar geleden — is het inzicht ontstaan, dat de fraaie conceptie van het marktmechanisme aan actualiteit inboet wanneer men rekening houdt met het feit, dat op tal van markten niet een zeer groot aantal aanbieders een homogeen produkt aanbiedt, doch dat vele markten beheerst worden door enkele zeer groten, die een breed scala verwante, doch in de ogen van de consumenten van elkaar verschillende produkten aanbieden.

De aanbieders hebben een zekere macht op de markt; zij kunnen binnen zekere grenzen hun prijzen vaststellen, de kwaliteit van hun produkten bepalen en door middel van reclame de consumenten trachten te overtuigen van de superioriteit van hun produkt en van de noodzaak het aan te schaffen. Hiermee is een stukje problematiek aangestipt, waarbij ik in het navolgende even wil stilstaan.

In welke mate beantwoordt de produktie van deze enkele groten aan de wensen van de consument? Het onbehagen dat zich uit tegen de zgn. „consumptiemaatschappij”, waarmee men dan naar ik meen de „produktiemaatschappij” bedoelt, komt voort uit het gevoel dat de consumptie er is terwille van de produktie in plaats van het omgekeerde. Sommigen gaan zover de consument te beschouwen als een door de producent gemanipuleerde sukkel. Gemanipuleerd in de zin van onbewust beïnvloed. In dat verband beschrijft men het marktonderzoek als het stellen van vragen aan een markt, waar men tevoren het antwoord heeft ingepompt.

Bij deze gedachtengang zou ik twee kanttekeningen willen plaatsen. Ten eerste getuigt zij van weinig achting voor het onderscheidingsvermogen van de consument. Daarover is zeker discussie mogelijk. Aangenomen evenwel dat de consument een gemanipuleerd behoeftenpatroon heeft en zich op tal van manieren door de producent bij de neus laat nemen, wie zal dat dan veroordelen en op grond van welke criteria? Wanneer sommigen menen de behoeften van de maatschappij beter te kennen dan de burgers zelf, geraken zij in bedenkelijk vaarwater.

Het zou ons te ver buiten onze probleemstelling voeren, indien hier zou worden ingegaan op een vergelijking van de positieve en de negatieve aspecten van de onvolkomen concurrentie, van de daarmee vaak gepaard gaande grote variëteit in produkten, van het proces van „creative destruction”, waardoor de technologische ontwikkeling wordt gekenmerkt, en van de reclame als een van de begeleidende verschijnselen. Ik moge volstaan met de opmerking dat men weliswaar kan constateren, dat prijszetters kleinere hoeveelheden tegen hogere prijzen aanbieden vergeleken met aanbieders onder volkomen concurrentie, doch dat het onmogelijk is tot een afweging te komen van dit eventuele „nadeel” tegenover „voordelen” als grotere produktvariëteit en technologische ontwikkeling⁵.

Andere economen beschouwen de gedachtenconstructie van optimale allocatie onder volkomen concurrentie zozeer als ideaalbeeld, dat zij kunnen spreken over „wastes of monopoly”⁶ en op kunnen merken „... whenever large firms are present the economy will not work properly”⁷. Voortgaande met aan te geven welke vertaalmechanismen van de individuele behoeften er zijn, kunnen nu enkele opmerkingen over het budgetmechanisme worden gemaakt.

Het budgetmechanisme

Er zijn individuele behoeften waarin wordt voorzien door de overheid. Dat kan de behoefte aan de zgn. collectieve goederen zijn: goederen zoals defensie, justitie, bestuur, die niet splitsbaar zijn in individueel leverbare eenheden, waardoor men het individu niet kan laten betalen naar rato van zijn gebruik. De overheid financiert deze goederen uit de algemene middelen. Een ander soort goederen, waarvan de overheid leverancier is, zijn de „merit goods”: goederen waarvan de overheid het gebruik wil stimuleren en de „demerit goods” waarvan de overheid het gebruik wil afremmen. Daarnaast levert de overheid sommige individuele goederen zoals, gas, elektriciteit, PTT-diensten, waarvoor een prijs wordt betaald.

Behoudens in het laatste geval vervult het marktmechanisme hier geen rol. Op welke wijze nu worden de preferenties van de burgers vertaald in beslissingen omtrent de produktie van bijv. meer gevangenissen?

Summier aangeduid gaat dat in onze parlementaire democratie als volgt: de burger stemt op die partij die hem meer gevangenissen belooft. De fractieleiden van deze partij zullen in de betreffende Vaste Commissie en in de Kamer druk uitoefenen op de betreffende Minister, opdat deze ertoe over gaat zijn collega's in het Kabinet ervan te overtuigen dat zijn begroting met een bedrag X moet worden verhoogd⁸.

Naast deze parlementaire weg is er nog de buitenparlementaire persie⁹ op Kamerleden en Ministers — direct of via de publieke opinie — in het netste geval tot uitdrukking komend in een verklede optocht op het Binnenhof. Het gedecentraliseerde karakter van de Nederlandse bestuursvorm brengt met zich mee, dat soortgelijke mechanismen bestaan op het niveau van provincies en gemeenten.

Het behoeft niet te verbazen dat het feitelijke functioneren van dit mechanisme minder glad verloopt dan hiervoor werd omschreven. Het verband tussen de keuze

⁵ In deze zin P. Hennipman: *Monopoly: Impediment or stimulus to economic progress?* in E. H. Chamberlin (red.): „*Monopoly and competition and their regulation*”, Londen 1954.

⁶ E. H. Chamberlin: „*The theory of monopolistic competition*”, Londen 1933, 8e druk 1960, blz. 109.

⁷ J. K. Galbraith: „*The New Industrial State*”, New York 1967, blz. 192 e.v.

⁸ Men zie in dit verband Th. A. Stevers: *Een economische analyse van het democratisch proces*, in „*Maand-schrift Economie*”, Lustrumnummer „*Welvaart en Democratie*”, 1967.

⁹ W. Drees Jr. en F. Th. Gubbi: „*Overheidsuitgaven in theory en praktijk*”, Groningen 1968 (m.n. hfdst. 26).

van de burger en de geleverde overheidsprestatie is in feite een zeer indirect verband. In het mechanisme zit veel speling. Zo men als kiezer al tot een bewuste afweging komt, kiest men een partij die niet alleen meer gevangenschappen belooft, doch die een gevarieerd pakket schone zaken aan de kiezer voorhoudt. Men kan zich afvragen welke partij consequent leeft en handelt volgens het programma waarop het de stem van de kiezer heeft gekregen. Welke mogelijkheden heeft de burger om de volksvertegenwoordiger ter verantwoording te roepen? Welke mogelijkheden heeft de parlementariër om controle uit te oefenen op de regering?

Zo kan men nog meer vraagtekens zetten bij de relatie burger-bestuur, een relatie welke de laatste jaren veler aandacht krijgt. Het gevaar is groot dat op tal van niveaus de beslissingen van de regeerders, de „policy makers”, worden genomen los van de wensen van de direct betrokkenen.

Daarbij komt nog dat wij ons tot dusverre hebben beperkt tot het bezien van de preferenties van individuele consumenten in Nederland en nu. Preferenties van toekomstige generaties, voorkeuren van buitenlandse consumenten (bijv. de Derde Wereld) en het conflict dat kan bestaan tussen individuele preferenties en voorkeuren van collectiviteiten compliceren het door ons geschetste beeld. Wij willen deze complicaties nu echter laten rusten.

Suggesties tot verbetering

De designaleerde defecten van markt- en budgetmechanisme vragen om een aantal verbeteringen, waarvan ik er enkele zou willen trachten aan te geven. In eerste aanleg zou ik daarbij voorbij willen gaan aan de op zichzelf noodzakelijke maatregelen, welke zouden kunnen leiden tot afbraak van machtsposities, welke stoelen op concentraties van vermogen en van kennis, c.q. informatie. De toch al zeer gecompliceerde problematiek kan voldoende worden geïllustreerd door stil te staan bij de mogelijke remedies ten aanzien van negatieve externe effecten van productie- en consumptiebeslissingen.

In navolging van de nota *Groei en Leefbaarheid* van de Wiardi Beckman Stichting¹⁰ zou ik een onderscheid willen maken tussen een drietal correctiemiddelen, te weten: compensatie, beïnvloeding van de beslissingsprocedure der betrokkenen en het inperken van de beslissingsvrijheid der betrokkenen, bijv. door rechtstreeks verbod, alle correctiemiddelen, welke in de gegeven volgorde een toenemende mate van overheidsingrijpen met zich brengen. Met name bij het tweede punt, de beïnvloeding van de beslissingsprocedure, zou ik willen stilstaan. In genoemde nota gaat het er in de eerste plaats om „door preventief ingrijpen het externe effect hetzij te verhinderen, hetzij te verminderen en zo mogelijk naar omvang te beheersen”¹¹. Men denkt daarbij aan het instellen, c.q. bevorderen van research; het verzorgen van publiciteit en propaganda; premiëring en subsidiëring van preventie; heffingen op schadeveroorzakende grondstoffen, — methoden of — produkten of op onwenselijke vestigingsplaatsen; schadeoverheveling naar de veroorzaker; en tenslotte bedreiging met repressieve maatregelen.

Hoezeer wij het belang van deze maatregelen elk afzonderlijk en gezamenlijk erkennen, zouden wij het accent graag iets meer gelegd zien op de organisatie van

de besluitvorming en van de beslissing. Hoe kunnen bijv. bij de beslissing inzake de vestiging van een Hoogovensproject op de Maasvlakte, naast de in geldens gemeten bijdrage tot het nationale produkt en naast het werkgelegenheidsaspect ook de wensen van de burgers met betrekking tot het milieu, de leefbaarheid, worden meegewogen?¹²

Wij wezen er reeds op dat het een goede eerste stap is, om te komen tot het zuiveren van de begrippen; waarbij van belang is dat de beslissers inzien dat recreatiegebieden en frisse lucht evenzeer in de behoeften voorzien als hogere koopkracht. Waarbij overigens zij aangetekend dat naast het economisch aspect nog tal van andere aspecten een rol kunnen spelen. Van essentieel belang is verder dat een structuur wordt geschapen, waarbinnen de afweging van de factoren welke in het geding zijn kan plaatsvinden. De besluitvorming en de beslissing dienen zodanig te worden georganiseerd, dat de voorkeuren van alle bij de beslissing betrokkenen bij de afweging meespelen. Omdat

¹⁰ „Groei en Leefbaarheid”, WBS-cahiers, Deventer 1970.

¹¹ *Groei en Leefbaarheid*, blz. 24.

¹² Men zie in dit verband de recente publikatie van P. de Ruiter: „Staalhard nee!! of: waarom zelfs een econoom anti-Hoogovens kan zijn”, Rotterdam 1971.

(I.M.)

Een snel groeiende bank
Gunstige rentecondities
Balanstotaal f 343.9 miljoen
Grootste bank van Friesland

Friesland Bank

Vestigingen in geheel Friesland
Hoofdkantoor: Zaailand 110 Leeuwarden

niet verwacht mag worden dat dergelijke procedures spontaan georganiseerd zullen worden, lijkt het een taak voor de overheid ze te ontwikkelen. En wel op zoveel mogelijk beslissingsniveaus: binnen de onderneming, in gemeente, gewest, provincie en ook landelijk.

Daarbij is van groot belang dat de betrokkenen tijdig van volledige informatie worden voorzien in een voor hen overzichtelijke en begrijpelijke vorm. De overzichtelijkheid zou gediend zijn met het ontwikkelen van een model van de betreffende beslissingssituatie. Bij een dergelijke, modelmatige presentatie kan door variatie van de onderstellingen een aantal alternatieven aan de beslissers worden voorgelegd. Op landelijk niveau vormen de prognoses van het Centraal Planbureau hiervan een uitstekend voorbeeld. De basisprognoses van het Planbureau — op zich reeds van een voorwaardelijk karakter — worden van varianten voorzien door een of meer onderstellingen (hetzij externe, hetzij onderstellingen in de beleidssfeer) te veranderen. Men zou slechts kunnen wensen, dat een aantal varianten evenals de basisprognose in hun geheel werd voorgerekend. Op analoge wijze zou men zich een middellange-termijnbegroting wensen, eveneens in compacte heldere vorm, voorzien van alternatieven¹³.

Een *Nota Ruimtelijke Ordening* zou een aantal alternatieven bij verschillende beleidsveronderstellingen (bijv. inzake de bevolkingsgroei en de autodichtheid) moeten bieden. Op gemeentelijk en regionaal niveau zou hetzelfde ten aanzien van een bestemmingsplan kunnen gelden. Ook in een onderneming zouden de betrokkenen op deze wijze bij fundamentele beslissingen kunnen meedoen. In dat verband zijn geen andere dan historische gronden aan te wijzen, waarom de verantwoordingsplicht van de ondernemingsleiding jegens de vermogensverschaffers wél is geïnstitutionaliseerd, terwijl nog geen vorm is gevonden voor verantwoording jegens de werknemers en de consumenten. Het lijkt alles een kwestie van bereidheid van de technocraten om de essenties van complexe situaties op een heldere wijze te analyseren en te formuleren.

De wijze, waarop in de nota *Groei en Leefbaarheid* de externe effecten worden tegemoet getreden, en ook de in het voorgaande aangegeven ontwikkeling van besluitvormingsstructuren en beslissingsmodellen roepen een aantal repercussies op. De meeste genoemde maatregelen vereisen een toenemende mate van overheidsinterventie, terwijl het tot zijn essenties terugbrengen van een beslissingssituatie door de deskundigen aanleiding kan zijn tot manipulatie van de informatie. Uit de nota zou ik in dit verband het volgende willen citeren:

„Er wordt reeds een krachtige stimulans in deze richting gegeven door de technologische en economische schaalvergroting. Het is een ontwikkeling die duidelijk spanningen en onlustgevoelens veroorzaakt, mede door de toenemende ondoorzichtigheid en omslachtigheid van de maatschappelijke structuur. Daar komen bij, de moeilijkheden in verband met de democratische controle van overheidsmacht en andere machten: functiescheiding is evenzeer aan het vervagen als branchescheiding en wordt steeds meer onmogelijk; de normale democratische verantwoordingsprocedures hebben te weinig capaciteit om het sterk groeiende aantal overheidsbeslissingen op de voet te kunnen volgen en machtsmisbruik uit te sluiten”¹⁴.

Tot zover dit citaat, waar ik gaarne een aanvulling op zou willen geven. Het gestelde lijkt aanleiding om binnen de te scheppen structuur zoveel mogelijk controlemechanismen in te bouwen. Het moet de mede-

beslissers mogelijk zijn de gegeven informatie te controleren; het moet zelfs mogelijk zijn een alternatief model van de beslissingssituatie te ontwikkelen. Wanneer ik mij in dit verband tot Parlementsleden beperk, zou dat betekenen dat deze in veel sterkere mate dan thans het geval is kunnen beschikken over de steun van wetenschappelijke bureaus e.d. Eerst dan lijkt het mogelijk een regering volwaardig tegenspel te bieden. Voor andere beslissingsniveaus gelden analoge opmerkingen.

Een andere economische orde?

Aan het slot van deze uiteenzetting zou ik willen stilstaan bij de vraag welke verandering onze economische orde ondergaat bij de doorvoering van het hiervoor geschetste. Voor sommigen zal de mate, waarin de vertaalmecanismen in ons economisch systeem ontregeld zijn, voldoende aanleiding vormen voor het totstandbrengen van een fundamentele verandering van de economische orde. Met een fundamentele verandering wordt dan veelal bedoeld op een situatie waarbij de produktiemiddelen gemeenschapsbezit worden en waarbij de overheid de beslissingen over de aanwending van de produktiemiddelen neemt. In een dergelijke orde zou een planmechanisme, vergelijkbaar met een budgetmechanisme voor de gehele economie, richting kunnen geven aan de produktie.

De summier beschouwing welke wij aan het budgetmechanisme in ons bestaande systeem hebben gewijd, heeft aan het licht gebracht dat het budget, ook wanneer het is ingebed in een marktmechanisme, als voornaamste bezwaar kent dat de wensen van de burgers niet voldoende bij de „policy makers” gehoord worden. Het ligt in de lijn der verwachting — en de praktijk van Oosteuropese landen lijkt dit te bevestigen — dat in het systeem waar het plan de produktie geheel of voor het grootste deel regelt, de preferenties van de burger/consument nog minder tot hun recht komen. Veelal ontstaat de situatie waarin de preferenties van de overheid in de plaats worden gesteld van die van de individuen. Wellicht kunnen in een planeconomie de beslissingen over de produktie doelmatiger en beter gecoördineerd worden genomen; op het vlak van de democratische organisatie van de keuze van de burger laten de bestaande vormen van planeconomie alles te wensen over.

Het lijkt dan ook een vereiste om — wanneer men verandering van de economische orde in de richting van een centraal geleide economie als een oplossing ziet — procedures te ontwikkelen, waarbij de wensen van consumenten/burgers optimaal gehoord worden en worden meegewogen door de beslissers. De andere orde lost dit vraagstuk niet vanzelf op.

Naar mijn oordeel kunnen wij dan ook beter trachten dergelijke procedures te ontwikkelen met de bestaande orde als uitgangspunt. Daarmee geef ik te kennen niet het standpunt te delen van hen die menen dat de bestaande orde juist een beletsel vormt om de gewenste procedures tot stand te brengen.

R. Schöndorff

¹⁴ „Groei en Leefbaarheid”, blz. 37.

¹³ Men zie R. Schöndorff: *Doelbewuste economische politiek*, in „ESB” van 1 februari 1967.

Hoe goed is onze economische orde?

PROF. DR. H. J. VAN ZÜTHEM

1. Ik neem als schematisch uitgangspunt, dat de economische orde tussen onze wensen en de mate van bevrediging van onze behoeften staat. Economische orde omschrijf ik als de organisatie van de produktie en verdeling van goederen en diensten. Economische orde als intermediair is dan allereerst het *instrumentarium*, waarmee produktie en distributie tot stand komen, zoals marktmechanisme, bedrijven, machtsverhoudingen e.d. Voor de sociologie komt hier in de tweede plaats bij het *culturele aspect*, nl. de bestaande doelstellingen van allerlei groeperingen, het waardenpatroon (zoals de opvattingen over eigendom, het winststreven e.d.) en de belangen.

Ik zal me voornamelijk bezighouden met dit culturele aspect van onze economische orde. Dit verdient een nadere toelichting. In de economie is het gebruikelijk, dat de economische orde hoofdzakelijk wordt gezien vanuit zijn instrumentele aspect. Het gaat hier a.h.w. om de bewust door mensen gekozen middelen ter bevrediging van onze behoeften. Sociologisch gezien kan (en meestal is dit zo) de economische orde ook een meer zelfstandige functie vervullen in die zin, dat zij ons denken en handelen in produktie en consumptie beïnvloedt. Zo gezien houdt de studie van en het oordeel over de economische orde veel meer in dan alleen de kwestie van de effectiviteit van de gekozen middelen en de rationaliteit van de ontworpen machtsverhoudingen. In mijn visie is de economische orde — naast schepping van de mens — ook een macht over de mens, die naast hulp ook misleiding kan inhouden.

Ik wil dit nader toelichten door het intermediaire karakter van de economische orde te bezien vanuit:

- de ideologie van de economische orde;
- de ongewenste kenmerken van de economische orde;
- de onrust over de economische orde.

2. Ideologie omschrijven we als een redenering ter rechtvaardiging van bestaande posities en belangen. Een ideologie van de economische orde houdt dus een rechtvaardiging van die orde in. Meestal gebeurt dit tegenover andere orden. Zo is het gebruikelijk onze orde met zijn kapitalistische inslag (d.w.z. produktie voor de markt voor particuliere rekening) te plaatsen tegenover de socialistische of andere centraal geleide volkshuishoudingen. Binnen de ideologie m.b.t. onze economische orde wordt een aantal „geloven” in stand gehouden, waaronder:

- a. het geloof in de werking van de markt als een juist „vertaalmecanisme” van menselijke wensen. Dit geloof is niet „perfect”, gezien het bestaan van kartelwetgeving, sociale wetgeving, ontwikkelingshulp, consumentenorganisatie e.d.
- b. het geloof, dat een grotere materiële rijkdom (als

een van de centrale doelstellingen van velerlei groepen) in beginsel in staat zal zijn het grootste deel van onze maatschappelijke problemen op te lossen. Ook dit geloof is aangetast, vooral onder de jeugd.

c. het geloof in een toekomst, waarin allerlei ongewenste verschillen sterk genivelleerd zullen zijn (inkomen, bezit, behandeling enz.), mede als gevolg van het „oplossend vermogen” van de groeiende rijkdom.

Het is bekend, dat een ideologie niet waar hoeft te zijn. Voor de duurzaamheid van de bestaande economische orde is het voldoende, wanneer er geloofd wordt in de juistheid van de argumenten. Voor een goed inzicht in onze economische orde is het van veel belang te weten, wat er gedaan wordt ter bevordering van het geloof in onze economische orde. Helaas ontbreekt het hier vrijwel geheel aan onderzoek. Mijn opmerkingen hebben dan ook hoogstens een theoretische betekenis. Wel meen ik te mogen zeggen, dat het bestaan van de ideologie gepaard gaat met weinig of geen informatie omtrent a. de gevolgen van *deze* wijze van organisatie van produktie en consumptie en b. de betekenis van *alternatieve* organisatievormen. Wie iets omtrent de werking van ideologieën in het algemeen weet, zal dit niet verwonderen. Ideologieën bestaan nogal eens bij de gratie van gebrek aan informatie.

3. Het kost me persoonlijk weinig moeite te erkennen, dat onze economische orde veel goeds voortbrengt. Ik denk aan de mate van inkomensstijging, de sociale zekerheid, de bestaande vrijheden (o.a. van arbeid en beroep). Wetenschappelijk is het niettemin volkomen gerechtvaardigd de kritische vraag te stellen of het niet beter kan, d.w.z. of het mogelijk is de organisatie van produktie en consumptie zodanig te veranderen, dat:

a. *zelfzucht en egoïsme* minder worden gestimuleerd. Ook al neemt men aan, dat zelfzucht en egoïsme „natuurlijke” eigenschappen van de mens zijn, dan nog blijft de mogelijkheid van stimulering hiervan door de samenleving mogelijk. Voorbeelden hiervan zijn de promotiepraktijken, de relatie tot ontwikkelingslanden en de pronkzucht o.m. in de consumptie. Als één van de belangrijkste oorzaken hiervan zie ik de overmatige stimulering van de consumptie vooral door de reclame.

b. meer aandacht ontstaat voor *toekomstvragen*. Er is een sterke aandacht voor de vragen van nu. Hoewel dit samenhangt met de huidige consumptiedrift, kan meer in het algemeen worden opgemerkt dat er weinig toekomstperspectief in onze samenleving bestaat. Waar werken wij eigenlijk voor (behalve dan voor ons eigen onderhoud)? Is ons toekomstperspectief nog iets meer dan de huidige samenleving maal twee of drie?

c. een beter evenwicht tussen *individueel bezit en collectieve voorzieningen* ontstaat (bijvoorbeeld autobee-

zit en veiligheid, luxe goederen en onderwijs).

Deze opsomming (die niet volledig is), nodigt uit tot een aantal vragen. Overvragen we de economische orde niet, wanneer we dit soort negatieve verschijnselen via een wijziging van die orde willen aanpakken? Moeten we (naast een zekere berusting m.b.t. het menselijk tekort) niet meer verwachten van opvoeding en onderwijs? Het verlamme van een dergelijke vraag is, dat evenzeer kan worden opgemerkt dat onderwijs en opvoeding niet veranderen, omdat we zo nodig op deze wijze en in deze tijd moeten consumeren. Het ligt daarom voor de hand (zo lang we nog zo weinig weten van het initiëren van veranderingen) ons niet te beperken tot „one best way”. In mijn opvatting staat centraal het gegeven, dat er een groot gebrek is aan het verschaffen van kennis omtrent de gevolgen van de huidige organisatie van produktie en consumptie en een gebrek aan experimenten met alternatieven. Deze aanpak impliceert niet zonder meer het verwerpen van hetgeen we hebben en evenmin het kritiekloos omhelzen van het onbekende. In mijn opvatting is daarom een ernstig tekort van onze huidige economische orde het geringe onderzoek en de geringe informatie omtrent *het verband tussen consumptie en maatschappelijke noden*. Hoewel er (gelukkig) aanwijzingen zijn omtrent een veranderende mentaliteit, dringt de conclusie zich op, dat consumptie in onze samenleving als neutrale en politiekloze bezigheid wordt beleefd. Eén van de belangrijkste opgaven voor de economische en sociale wetenschappen (met name voor de economische sociologie) lijkt mij hierbij na te gaan, in hoeverre ons type economische orde met zijn machts- en bezitsconcentratie belang heeft bij deze neutraliteit.

4. Het bovenstaande zou aanleiding kunnen zijn voor een zekere onrust over de economische orde. Zelfzucht, egoïsme, kortzichtigheid en het gebrek aan inzicht zijn kwalijke verschijnselen, ook al zijn ze zo oud als de wereld. Het moet m.i. als een succes van de ideologie van onze economische orde worden gezien, dat er weinig van deze onrust valt te merken. Ter toelichting wil ik een aantal gegevens vermelden uit opinie-onderzoek.

a. Onderzoek naar opvattingen over medezeggenschap toont aan, dat veel werknemers meer medezeggenschap wensen. Deze wensen, die op zichzelf een kritiek op onze economische orde inhouden, impliceren echter in geen enkel opzicht een kritiek op de wijze waarop besloten wordt over de produktie en raken derhalve niet de fundamenten van onze orde (samenvattend hierover: H. J. van Zuthem: *Machtsongelijkheid en medezeggenschap in bedrijven*, in J. E. Ellemers: „Macht, machthebbers en machtelozen”, Meppel 1969).

b. Een onderzoek in het kader van N70 over milieuverontreiniging toont aan, dat 70% van de Nederlandse bevolking zich ongerust maakt over de zaken van het milieu. De vreugde over dit gegeven wordt echter sterk getemperd door het feit dat 30% helemaal niets over heeft voor de bestrijding van deze verontreiniging en slechts 12% f. 25,— of meer per jaar wil betalen (zie hierover: „Milieubesef”, uitgave Min. CRM, 1970).

c. Een onderzoek onder vakbondsleden toonde onlangs aan, dat werknemers weliswaar bereid zijn (geringe) offers te brengen voor meer en betere collectieve voorzieningen, maar het vergroten van de ontwikkelingshulp blijkt een lage score gehaald te hebben (Resultaten enquête actie-program vakcentrales. Uitg. NKV, 1971).

Het is wenselijk meer en diepergaand onderzoek te doen naar de houding tegenover onze economische orde. Bovenstaande summierde gegevens laten geen verstrekkende conclusies toe, ook al blijkt er weinig van onrust. Eerder heb ik menen te moeten constateren, dat de geloofwaardigheid van onze economische orde groot is (Zie: „De geloofwaardigheid van onze economische orde”. Kampen, derde druk, 1970). Kennelijk is deze orde in staat vele behoeften te bevredigen, althans op een zodanige wijze dat er weinig of geen vragen ontstaan over ingrijpende veranderingen in deze orde. Ik ontken niet, dat deze houding werkelijk kan steunen op een evaluatie. Wie zich echter op de hoogte stelt van hetgeen aan kennis omtrent de implicaties van onze organisatie van produktie en consumptie wordt verspreid, vraagt zich toch wel af hoeveel mensen een dergelijke evaluatie plegen.

5. Hoe goed is onze economische orde? Wie *relatieve* criteria hanteert op het terrein van de inkomensverdeling, sociale zekerheid, invloed van de overheid e.d., zal gemakkelijk tot een vrij gunstig oordeel komen. Het bezwaar blijft echter, dat binnen onze orde geen informatie over en bezinning op alternatieve produktie en verdeling plaatsvindt. Alternatieven, die zelfzucht en egoïsme beter intomen en meer nadruk leggen op de leefbaarheid in de toekomst.

Ik neem persoonlijk dit bezwaar zeer ernstig. Voor mij is er dan ook reden te zoeken naar mogelijkheden van informatie over en bezinning op alternatieve vormen van produktie en verdeling. Uitgangspunt is hierbij de vraag naar de *bereikbaarheid* van (vooral) consumenten. De bestaande consumentenorganisaties dragen m.i. nog te weinig bij tot de bewustwording van de consument, d.w.z. een bewustwording m.b.t. het verband tussen consumptie en maatschappelijke noden. Deze bewustwording zal bereikt moeten worden via bedrijfsdemocratisering en via collectieve prioriteitenbepaling. Hierover tot slot een enkele opmerking.

Uit praktische overwegingen verdient het aanbeveling de bestaande arbeidsorganisaties (bedrijven) als uitgangspunten te kiezen. Het voordeel hiervan is, dat hier een bestaande organisatie aanwezig is met een grote bereikbaarheid van de belanghebbenden. Een derde van de bevolking werkt in dienstverband. In hoeverre is het mogelijk werknemers aan te spreken op hun aansprakelijkheid voor het maatschappelijk welzijn via hun participatie in de produktie? Het zal een lange weg zijn te komen tot besluitvormingsprocedures, waarin werknemers mede met het oog op een betere allocatie van de produktiemiddelen (beter in de zin van evenwichtiger) betrokken worden in de beslissingen.

Bedrijfsdemocratie, gebaseerd op eigen belang en op begrip voor de samenleving als geheel, is een verschijnsel dat thans ten onrechte in onze economische orde nagenoeg ontbreekt. Het is daarom des te meer te betreuren, dat de recente ontwikkelingen in de industriële democratisering (nieuwe wet ondernemingsraden, benoeming commissarissen e.d.) weinig uitzicht bieden op het betrekken van werknemers bij produktie- en investeringsbeslissingen. Ik geloof in de mogelijkheid langs de weg van bedrijfsdemocratie de ongewenste kenmerken van onze economische orde te bestrijden, ook al geef ik toe dat er meer moet gebeuren. Wat dit laatste betreft moet worden nagegaan, in welke mate de prioriteitenbepaling van de overheidsbestedingen, zo-

Enkele optimale en niet-optimale ontwikkelingen in de Nederlandse economische orde

DR. J. VAN DEN DOEL*

De doeleinden

In een instructief artikel, „Democratie en economische orde” geheten¹, stelt J. P. Pronk drie vragen:

- a. Wie bepaalt wat de doelstellingen van het economisch proces zijn en welke normen- en waardenpatronen spelen daarbij een rol?
- b. Hoe dient de economische orde gewaardeerd te worden vanuit de normen- en waardenpatronen?
- c. Hoe is de relatie tussen de economische orde en de politieke orde?

De eerste vraag behoort primair door politicologen te worden beantwoord. Beslissingen over de doeleinden der economische politiek en het daarbij dominerende stelsel van normen en waarden worden immers genomen binnen de politieke orde. Friedrich² en Kuypers³ hebben de politieke orde gedefinieerd als de organisatie van de regering of als een samenstel van organisatorische mechanismen in het kader waarvan de keuze van onder andere het doel en de economische orde door de overheid plaats heeft. Als Kraemer (elders in dit nummer) pleit voor het primaat der politiek in de economische discussie heeft hij dan ook welhaast per definitie gelijk. De beslissingen inzake de economische doeleinden, die binnen het kader van de politieke orde worden genomen, zijn voor de econoom een gegeven, dat hij in zijn vakwetenschap heeft te aanvaarden.

In het navolgende wordt, in overeenstemming met Tinbergen⁴, verondersteld dat de economische doeleinden uitsluitend gebaseerd zijn op de verlangens van de individuele burgers en dat deze burgers streven naar een zo groot mogelijke bevrediging van hun behoeften in de ruime interpretatie die Schöndorff daaraan geeft (elders in dit nummer). De behoeften van de burgers reiken dan verder dan het streven naar economische groei, resulterend in een verhoging van de materiële individuele welstand. Ten eerste kan het wenspakket ten dele bestaan uit immateriële goederen, bijvoorbeeld uit vrije tijd. Ten tweede is in het wenspakket van de consument een aantal collec-

tieve goederen opgenomen, d.w.z. goederen of diensten die technisch niet splitsbaar zijn in op de markt verkoopbare eenheden (bijvoorbeeld: handhaving van de rechtsorde, beheer van natuurgebieden). Ten derde dient rekening te worden gehouden met zogenaamde externe of ongeprijsde effecten, waaronder we hier zullen verstaan: die effecten of nevengevolgen van economische handelingen, welke *buiten de markt om* de produktievoorwaarden of het welzijnsniveau van anderen beïnvloeden⁵. Zijn deze buiten de markt om werkende effecten negatief, dan spreekt Goudzwaard⁶ van het scheppen van *ongeprijsde schaarste*. Naar analogie kunnen positieve invloeden als creatie van *ongeprijsde overvloed* worden aangeduid.

* De auteur van deze bijdrage is lid van de Tweede Kamer voor de Partij van de Arbeid. Op 18 maart jl. promoveerde hij aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam op het proefschrift „Konvergentie en Evolutie — de konvergentietheorie van Tinbergen en de evolutie van economische ordes in Oost en West”. De handelseditie van dit proefschrift is uitgegeven bij Van Gorcum, Assen 1971, 240 blz., f. 18.

¹ J. P. Pronk: *Democratie en economische orde*, in „Wending”, februari 1971, blz. 731-732.

² C. J. Friedrich: „Man and his Government — An Empirical Theory of Politics”. New York 1953, blz. 70-82, 180-198 en 389.

³ G. Kuypers: „Studieoverzicht politicologie”. Amsterdam 1962, blz. 17 en 21.

⁴ J. van den Doel: „Konvergentie en evolutie — De konvergentietheorie van Tinbergen en de evolutie van economische ordes in Oost en West.” Assen 1971, blz. 47-104 en 222-228.

⁵ Zie ook P. Hennipman: *De externe effecten in de hedendaagse welvaartstheorie*, in „ESB”, 20 maart 1968, blz. 250-253.

⁶ B. Goudzwaard: „Ongeprijsde schaarste — Expretiale of ongecompenseerde effecten als economisch-theoretisch en economisch-politiek probleem”. Den Haag 1970, blz. 12.

als onlangs door de vakcentrales beproefd onder hun leden, verder kan worden uitgebouwd.

Het is dan eerst nodig uit te zoeken, welke alternatieve opstellingen van prioriteiten mogelijk zijn. Hier ligt een taak voor de bestaande organen van overleg (overheid, werkgevers, werknemers, consumenten). Is het vervolgens te veel gevraagd het volk, bijvoorbeeld elk jaar, een keuze te laten maken, in plaats van eenmaal per vier jaar op grond van min of meer vage beloften van politieke partijen? Een uitholling van de politieke democratie behoeft dit niet in te houden,

omdat het denkbaar is dat juist de politieke partijen in het kader van de jaarlijkse begrotingen een dergelijke prioriteitenbepaling voorbereiden en in het politieke vlak een verdere uitwerking geven.

Kortom, onze economische orde is niet slecht, maar zij is niet goed genoeg omdat de besluitvorming omtrent produktie en verdeling van goederen en diensten veel te weinig gedemocratiseerd is, d.w.z. veel te weinig voorwerp is van een bewuste verantwoordelijkheid van allen.

H. J. van Zuthem

Optimale economische ordes

De tweede vraag van Pronk luidt hoe de huidige economische orde vanuit deze doelstellingen gewaardeerd dient te worden. Kenmerkend voor de economische orde is: welke personen of welke organen nemen in feite de beslissingen met betrekking tot de aanwending en de beloning van produktiemiddelen, d.w.z. met betrekking tot de produktie en de consumptie?⁷ De vraag van Pronk luidt in feite: „is de economische macht doelmatig verdeeld?” Op het congres van het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers bleek bij een minderheid een weerstand te bestaan tegen het centraal stellen van de vraag naar de doelmatigheid van de economische orde. Sommigen wilden primair „economische groei” als doelstelling veroordeeld zien zonder te willen discussiëren over de middelen, c.q. over een herverdeling van de economische macht die noodzakelijk is om de in ruime zin geïnterpreteerde doeleinden der burgers te verwezenlijken. Deze minderheid verschaftte een treffend voorbeeld van wat Garaudy⁸ „gauchisme” noemt. Albeda⁹ omschrijft dit „gauchisme” onder andere als:

1. een onderschatting of zelfs negatie van de werkelijk levende behoeften ten gunste van revolutionaire frasen;
2. een weigering de werkelijke machtsverhoudingen te analyseren.

De door Pronk gestelde vraag naar de juistheid van de economische-machtsverdeling is echter essentieel, omdat over de doeleinden der economische politiek, en met name over de betekenis die aan economische groei gehecht dient te worden, in Nederland een toenemend mate van overeenstemming bestaat, doch de wegen zich plegen te scheiden bij het antwoord op de vraag naar die verdeling van de economische macht die deze doeleinden het beste realiseert.

De economische orde bestaat uit een organieke en een personele orde. De organieke orde is het gevolg van de verdeling van beslissingstaken over organen, terwijl de personele orde betrekking heeft op de machtsverdeling tussen personen binnen één orgaan. Van Zuthem en Schöndorff hebben vooral de personele orde belicht (elders in dit nummer). Ik onderschrijf, voorlopig op niet-economische gronden, hun conclusie dat de personele orde, zowel binnen overheidsorganen als binnen particuliere bedrijven, verder gedemocratiseerd dient te worden, en laat de personele orde in het navolgende buiten beschouwing.

Inzake de organieke economische orde bestaat er een zogenaamde theorie van de optimale economische orde, waarvan Tinbergen¹⁰ één der grondleggers is. Omdat Tinbergen zijn theorie het sterkst heeft toegespitst op de probleemstelling van vandaag neem ik zijn visie tot uitgangspunt van mijn beschouwing. Tinbergen heeft getracht de optimale orde af te leiden uit een economisch model, d.w.z. uit een afgerond stelsel van wiskundige vergelijkingen, waarin de werkelijkheid op basis van bepaalde veronderstellingen is gestileerd. Deze optimale orde is dan en slechts dan gedetermineerd indien de doeleinden van economische politiek gegeven zijn. Het optimum hangt af van de ethische keuze, die bij het vaststellen van de doeleinden zijn gedaan en heeft dus een normatief karakter. De kenmerken van de optimale economische orde zijn de *consequenties*, die uit eenmaal gekozen doeleinden dienen te worden getrokken.

Deze consequenties formuleer ik als voorschriften betreffende de optimale *concentratie* van economische beslissingen en

in voorschriften inzake de *centralisatie* daarvan. Wij bezien eerst de optimale concentratie.

Dalende kosten en concentratie

Met concentratie bedoel ik de samentrekking van feitelijke beslissingen over de produktie of de consumptie bij een absoluut of relatief gering aantal particuliere organen. De mate van concentratie geeft dus inzicht in de spreiding van economische macht binnen de particuliere sector van de volkshuishouding. Inzake deze concentratie bestaat het uitgangspunt van Tinbergen hierin, dat de activiteiten in het bedrijfsleven zoveel mogelijk moeten worden *gedeconcentreerd*. Alleen dán geven de prijzen immers betrouwbare aanwijzingen omtrent de voorkeuren van de consument en wordt voorkomen dat prijzen en afzet door de producent worden gemanipuleerd.

Op dit uitgangspunt bestaat echter één categorie fundamentele uitzonderingen. Wanneer de produktie van een bedrijf zich uitbreidt, zullen in vele gevallen de gemiddelde produktiekosten dalen. Zulke dalende kosten zijn dan het gevolg van de ondeelbaarheid van een aantal produktiemiddelen: bij het opzetten van sommige activiteiten ziet men zich uit technische noodzaak geplaatst voor hoge eenmalige aanloopkosten die, naarmate de produktie in omvang toeneemt, over steeds meer eenheden produkt kunnen worden omgeslagen. Zeer sprekende voorbeelden van zulke ondeelbare produktiemiddelen zijn een boortoren, een spoorweg en een elektriciteitscentrale, doch minder sprekende voorbeelden zijn in bijna elk bedrijf gemakkelijk te vinden. Zolang de kosten dalen naarmate de produktieomvang toeneemt, zal concentratie de produktie in die bedrijfstak voordeliger maken. Door zulke concentraties kunnen immers de voordelen van massaproduktie, de zogenaamde *economies of scale*, worden geïncasseerd en daarom zijn dergelijke concentraties zó gunstig voor de materiële welvaart (en daarmee voor een belangrijke welzijnscomponent) dat het onjuist zou zijn ze tegen te gaan.

Voor de meeste bedrijven geldt echter dat de kosten slechts tot een bepaald punt dalen. Wanneer het punt, waar de gemiddelde kosten minimaal zijn geworden, is gepasseerd worden geen verdere voordelen van massaproduktie meer verkregen en ontstaat zelfs de mogelijkheid dat de voordelen van massaproduktie in even zovele nadelen omslaan, omdat het bedrijf dan *diseconomies of scale* ondervindt, bijvoorbeeld als gevolg van toenemende bureaucratie. Vanaf dat moment heeft verdere concentratie niet meer het voordeel dat de materiële welvaart stijgt, schept zij zelfs de mogelijkheid dat de materiële welvaart daalt. De nader uitgewerkte maatstaf van Tinbergen luidt derhalve als volgt: *concentratie van activiteiten vindt plaats zolang en slechts zo lang als de gemiddelde kosten per eenheid dalen*. De mogelijkheid moet worden openge-

⁷ Zie ook W. Eucken: „Die Grundlagen der Nationalökonomie”. Berlin 1959, blz. 57 en 78-91.

⁸ R. Garaudy: „Pour un modèle français du socialisme”. Parijs 1968, blz. 49.

⁹ W. Albeda: Het vraagstuk van de alternatieve economische orde, in: „Economix — economische opstellen aangeboden aan T. P. van der Kooy”. Kampen 1970, blz. 49.

¹⁰ Een samenvattend overzicht van de verspreide analyses en opmerkingen van Tinbergen over dit onderwerp is gegeven in de publikatie, vermeld in voetnoot 4.

houden, dat deze maatstaf onzuiver is, omdat Tinbergen geen rekening heeft gehouden met de voortdurende onzekerheid, waarin de ondernemer verkeert, doch deze maatstaf is voorlopig voldoende bruikbaar om de optimaliteit van concentraties, die zich thans voltrekken, schattenderwijs te beoordelen.

Fusies

Concentraties doen zich onder andere in drie vormen voor. In de eerste plaats kan een zelfstandige onderneming zich door interne groei ontwikkelen tot een zeer grote naamloze vennootschap. In de tweede plaats kunnen kartels ontstaan, namelijk indien ondernemingen in een combinatie deelnemen zonder hun economische zelfstandigheid te verliezen. In de derde plaats kunnen ondernemingen worden samengevoegd waardoor zij wél hun economische onafhankelijkheid verliezen: in die gevallen is sprake van een fusie. Degenkamp¹¹ heeft erop gewezen, dat zowel in de literatuur als in de wetgeving kartels de rol van Zwarte Piet is toebedeeld, terwijl fusies als geschenken van Sinterklaas worden beschouwd. De concentratie in het bedrijfsleven, die thans in Europa plaatsvindt, is echter vooral van fusies het gevolg en deze fusies vinden slechts ten dele plaats op basis van het streven naar technologische efficiency. H. W. de Jong¹² wijst in dit verband op de vorming van „conglomeraten”, d.w.z. op fusies van bedrijven die geen enkel technologisch of organisatorisch raakvlak hebben en waarvan het derhalve onwaarschijnlijk is dat kostenvoordelen verkregen kunnen worden als gevolg van het gebruik van ondeelbare produktiemiddelen.

In de Verenigde Staten vonden in de periode 1948-1968 in totaal 15.445 fusies plaats. In de periode 1956-1968 groeide het aandeel der „conglomerate” fusies van 14% tot 44% van alle fusies. In Nederland¹³ voltrokken zich in de periode 1963-1969 in totaal 956 fusies, overnemingen of andere vormen van concentratie. In 206 gevallen daarvan gingen ondernemingen door een fusie over naar een andere bedrijfsklasse. In 46 gevallen werden bedrijven overgenomen door ondernemingen uit de handel of het bank- en verzekeringswezen. De eerste helft van 1970 vormde in dit opzicht een climax: 163 fusies vonden plaats, waarbij in 36 gevallen ondernemingen naar een andere bedrijfsklasse overgingen en in 15 gevallen de handel, het bank- of het verzekeringswezen een beslissende rol speelden. Hoewel geen gedetailleerd inzicht bestaat in de „ligging” van de kostenfuncties van individuele bedrijven, omdat het onderzoek daarnaar nog in de kinderschoenen staat, wordt door fusies, die vermoedelijk ten dele leiden tot de vorming van „conglomeraten”, de indruk gevestigd dat er in Nederland in toenemende mate sprake is van *overconcentratie*. Conglomerate fusies kunnen niet met het optreden van dalende kosten worden gemotiveerd en vinden wellicht om financiële of machtspolitieke redenen plaats, die geenszins passen in de door Tinbergen geschetste optimale orde.

Momenteel bezit de Nederlandse overheid geen enkele wettelijke bevoegdheid om de totstandkoming van fusies als zodanig te verbieden of ongedaan te maken of om anderszins met betrekking tot fusies in te grijpen, tenzij een bank als fusiepartner optreedt. Slechts wanneer fusies, evenals in de Verenigde Staten het geval is, worden onderworpen aan een wettelijk geregeld toestemming van overheidsorganen en wanneer de overheid bovendien van zulk een bevoegdheid gebruik maakt om niet-optimale fusies te verbieden, zal de economische orde op het punt van de concentratie weer in de richting van het optimum worden

gestuurd. Het onlangs verschenen SER-advies¹⁴, waarin slechts wordt aangedrongen op een meldingsplicht van fusies, een plicht die bovendien niet eens wettelijk geregeld zou behoeven te worden, is daarom véér beneden onze maat. Uit vergelijking van verkiezingsprogramma's kan echter worden geconcludeerd dat er in het parlement thans een meerderheid bestaat voor een wet, die een verbod van fusies mogelijk maakt.

Hoop biedt ook artikel 86 van het EEG-verdrag, dat misbruik van economische machtsposities verbiedt. Terwijl W. A. A. M. de Roos¹⁵ nog in 1969 moest constateren, dat het aangaan van fusies geen toestemming behoeft van de EEG-Commissie en in het algemeen ook niet zal leiden tot inmenging van de zijde van de EEG-autoriteiten, besloot de EEG-Commissie in maart van dit jaar een proces aan te spannen bij het Europese Hof van Justitie tegen de fusie van het Amerikaanse verpakkingconcern Continental Can, Thomassen & Drijver-Verblifa en enkele andere industrieën. De conclusie is, dat de economische orde gekarakteriseerd moet worden als „overconcentratie”, maar dat zich overheidsmacht vormt die wellicht in de toekomst sterk genoeg kunnen worden om deze overconcentratie ongedaan te maken.

Concentratie en centralisatie

Tinbergen heeft niet alleen normen opgesteld voor de concentratie, doch ook voor de centralisatie. Onder centralisatie versta ik overdracht door particulieren van feitelijke beslissingen met betrekking tot de produktie of de consumptie aan een overheidsorgaan. Centralisatie is dus een specifiek geval van concentratie, namelijk concentratie van economische macht bij de overheid.

Uitgangspunt van Tinbergen is, dat centralisatie van economische beslissingen altijd bureaucratische fricties met zich meebrengt. De materiële kosten van deze bureaucratie, alsmede de immateriële nadelen in de vorm van vermindering van ervaring van vrijheid, vormen a priori argumenten om de activiteiten gedecentraliseerd uit te voeren. Tinbergen verlangt dus decentralisatie, tenzij de noodzaak van centralisatie is aangetoond, een norm, die treffende gelijkenis vertoont met het rooms-katholieke subsidiariteitsprincipe.

Noodzaak tot centralisatie treedt volgens Tinbergen in twee gevallen op. In de eerste plaats dienen bedrijven, die als gevolg van dalende kosten zo sterk zijn geconcentreerd, dat zij bijkans de gehele bedrijfstak hebben gemonopoliseerd, onder beheer van de overheid te worden gesteld. De overheid kan beginnen met het van overheidswege opleggen van voorwaarden m.b.t. de produktie of de prijs, zodat economische machtsposities van grote concerns langs

¹¹ J. Th. Degenkamp: *Een nieuw spook waart door Europa*, in „De Volkskrant”, 29 augustus 1970.

¹² H. W. de Jong: *De concentratiebeweging in de Amerikaanse economie*, in „ESB”, 22 juli 1970, blz. 700-707.

¹³ CBS: „Maandstatistieken financieelwezen”.

¹⁴ Sociaal-Economische Raad: „Advies inzake informatie aan de regering omtrent in overweging zijnde fusies”, SER 1971, no. 5.

¹⁵ W. A. A. M. de Roos: „De economische machtspositie”. Leiden 1969, blz. 54.

deze weg worden voorkomen. Blijkt dit niet mogelijk, dan wordt het noodzakelijk dat de overheid het beheer van zulke bedrijven zelf ter hand neemt.

In Nederland is dit ook in verscheidene gevallen geschied. Hoewel enerzijds materiële centralisatie mogelijk is zonder dat formele nationalisatie plaatsvindt, en anderzijds formele nationalisatie niet hoeft te leiden tot materiële centralisatie, hebben zoveel nationalisaties plaatsgevonden met het oogmerk de beslissingen inzake de produktie te centraliseren, dat het karakter van de nationalisaties een eerste indicatie geeft van de omvang van de centralisatie, die zich in een volkshuishouding voltrekt. Kirschen c.s.¹⁶ meldden dat het Nederlandse overheidseigendom in 1961 als volgt was samengesteld: in de chemische industrie en het wegtransport was 10-50% van de produktie genationaliseerd; de produktie van fabrieksgas en kolen was voor 50-90% genationaliseerd, terwijl de produktie van elektriciteit en atoomenergie benevens de dienstverlening door middel van spoorwegen, telefoon en telegraaf voor 90-100% in overheidshanden lag. Van gemengd eigendom was bovendien sprake bij de produktie van staal en natuurgas en bij het luchttransport. Sinds 1961 is de invloed van de overheid in de winning van natuurgas, in de automobiel-fabricage en in de scheepsbouw aanmerkelijk uitgebreid.

Nu blijkt uit een inventariserend onderzoek, dat volledige nationalisatie dan wel gemengd eigendom globaal juist voorkomen in die bedrijfstakken, waarin een grote mate van concentratie is geconstateerd als gevolg van het gebruik van ondeelbare produktiemiddelen¹⁷. Ik beoog niet te pomen dat de overheid reeds thans voldoende bevoegdheden heeft inzake het beheer van zulke optimale concentraties. Er vindt echter een beweging plaats in de richting van het optimum, een beweging die weliswaar langzaam geschiedt doch niettemin onmiskenbaar is. Deze optimale ontwikkeling zou misschien kunnen worden voortgezet door enkele nationalisaties, door het stichten van bedrijven waarin de overheid deelneemt, door het van overheidswege opkopen van aandelenpakketten of door het benoemen van overheidscommissarissen in particuliere bedrijven.

Ongeprijsde effecten en centralisatie

Niet alleen de activiteiten met dalende kosten, maar ook die waaraan ongeprijsde effecten zijn verbonden dienen volgens Tinbergen te worden gecentraliseerd. Van produktie of consumptie met ongeprijsde effecten ondervinden anderen, met uitzondering van de afnemers, voor- of nadelen. Deze voor- of nadelen zijn echter niet in de beslissingen met ongeprijsde effecten verrekend. De educatieve voordelen, die bijvoorbeeld het volgen van onderwijs ook voor derden heeft, of de milieuhygiënische nadelen, die inherent zijn aan de produktie van kunstmest, hoeven immers niet in de prijzen c.q. in het huidige of toekomstige inkomen van de studerende of van de kunstmestfabrikanten verdisconteerd te zijn. Wanneer hun beslissingen niet van bovenaf zouden worden beïnvloed, is het mogelijk dat er te weinig onderwijs wordt gevolgd en dat er teveel kilo's kunstmest worden geproduceerd. Het is dan noodzakelijk de belangen van derden in beslissingen met ongeprijsde effecten te verwerken en dat is alleen mogelijk door deze beslissingen te centraliseren.

Deze centralisatie moet zich uitstrekken over het hele territoir, waarop de ongeprijsde effecten voelbaar zijn. Is de luchtverontreiniging alleen ter plaatse merkbaar dan beslist het gemeentebestuur, doch is deze werkzaam in de

gehele provincie dan beslist het provinciebestuur; deze redenering herhaalt zich op landelijk en zelfs op internationaal niveau. *In het algemeen moet de beslissing over een bepaalde aangelegenheid niet op een hoger niveau worden genomen dan noodzakelijk is om het optreden van ongeprijsde effecten te pareren.* Met behulp van deze stelregel is het mogelijk alle beslissingen optimaal over de verschillende hiërarchische niveaus te distribueren.

Centralisatie van ongeprijsde effecten kan op directe of op indirecte wijze plaatsvinden. Bij directe centralisatie wordt een effect, als het negatief is, door de overheid geëlimineerd en, als het positief is, door de overheid zelf gecreëerd. Voorbeelden daarvan zijn het verplicht stellen van luchtverontreinigingsfilters, het afsluiten van binnensteden voor personenauto's, het door de overheid stichten en exploiteren van scholen, het aanleggen van bossen. Indirecte centralisatie van activiteiten met ongeprijsde effecten vindt daarentegen plaats in de vorm van „compensatie”: degenen, die ongeprijsde schaarscheppen worden verplicht tot schadeloosstelling en degenen, die ongeprijsde overvloed creëren ontvangen daarvoor een vergoeding. In beide gevallen zal de overheid meestal als zaakwaarnemer optreden voor degenen, die het nadeel of het voordeel ondervinden. Voorbeelden van compensatie zijn heffingen en subsidies, waardoor de beslissingen over de produktie via prijzen worden beïnvloed¹⁸. *De methode van centralisatie verschilt bij directe dan wel indirecte centralisatie, doch in beide gevallen beslist in feite de overheid.*

Ruimtelijke ordening en volkshuisvesting

Vindt zulk een centralisatie, die volgens Tinbergen optimaal is, ook werkelijk plaats? Indien we beginnen met de centralisatie van beslissingen die ongeprijsde schaarscheppen, moet inderdaad worden geconstateerd dat de rijksoverheid thans reageert op de aantasting van het leefmilieu. Voorbeelden daarvan zijn de wetten, die in de jaren 1962 respectievelijk 1970 zijn ingevoerd op het gebied van de ruimtelijke ordening en de luchtverontreiniging. De „Wet op de ruimtelijke ordening” is geheel gebaseerd op de trapsgewijze hiërarchie, die Tinbergen optimaal acht. Gemeenten stellen zogenaamde bestemmingsplannen vast waarbij, voor zover dit ten behoeve van de ruimtelijke ordening nodig is, de bestemming van de in het plan begrepen grond wordt aangewezen en zo nodig, in verband met die bestemming, voorschriften worden gegeven omtrent het gebruik van die grond. De provinciale overheden bezitten echter het recht om het plan af te keuren of te doen wijzigen indien bovengemeentelijke belangen dit vorderen, terwijl de minister van Ruimtelijke Ordening op zijn beurt de provincies bindende aanwijzingen kan geven omtrent hun beleidsplannen indien deze de realisering van het nationale ruimtelijke beleid tegenwerken¹⁹. De „Wet inzake de luchtverontreiniging” maakt het mogelijk bij

¹⁶ E. S. Kirschen c.s.: „*Economic Policy in Our Time*”. Deel I, Amsterdam 1968, blz. 142.

¹⁷ J. S. Bain: „*Industrial Organization*”. New York 1959, blz. 346-349.

¹⁸ B. Goudzwaard: „*Ongeprijsde schaarste*”, a.w., blz. 142-144.

¹⁹ Artikelen 10, 28, 37 en 38 van de Wet op de ruimtelijke ordening.

maatregelen van bestuur het gebruik van bepaalde „toestellen” of „inrichtingen”, van waaruit verontreinigende stoffen in de buitenlucht kunnen komen, hetzij te verbieden, hetzij aan een vergunning of een nader voorschrift van overheidswege te onderwerpen.

De bevoegdheden zijn zó tussen de provincies en het rijk verdeeld, dat de provincies opdrachten verstrekken aan „inrichtingen”, wier negatieve externe effecten immers plaatsgebonden zijn, terwijl het rijk zich bezig houdt met „toestellen” aangezien deze overal hun toepassing kunnen vinden²⁰. Uit deze voorbeelden blijkt dat, als beslissingen over activiteiten met negatieve ongeprijsde effecten in Nederland worden gecentraliseerd, dit vaak geschiedt volgens het door Tinbergen opgestelde schema.

Ook op positieve ongeprijsde effecten, d.w.z. op het creëren van ongeprijsde overvloed, heeft de overheid gereageerd. Van zulk een ongeprijsde overvloed is onder andere sprake bij het bevorderen van de gezondheid, het doen genieten van onderwijs en het goed laten wonen. Het spreekt vanzelf dat, wanneer iemand gezond is, niet alleen hijzelf daarvan profiteert, doch ook zijn omgeving. Op de positieve ongeprijsde effecten van het genieten van onderwijs heeft Tinbergen sterk de nadruk gelegd: het genieten van onderwijs is niet alleen van nut voor de student en diens werkgever, doch ook voor al degenen met wie hij samenwoont of samenwerkt en in het bijzonder voor de toekomstige generaties. Ook het feit dat iemand ondanks een laag inkomen goed woont, heeft belangrijke ongeprijsde positieve effecten, met name op de volksgezondheid, de arbeidsproductiviteit, het onderwijs, de smaak van derden en de criminaliteit²¹.

De reactie van de rijksoverheid op deze activiteiten met positieve effecten heeft vooral plaatsgevonden in de vorm van indirecte centralisatie. Door middel van leningen en subsidies worden particuliere activiteiten door de overheid steeds meer gestimuleerd. Uit de tabel kan men concluderen dat het beslag van de rijksuitgaven voor volksgezondheid, onderwijs en volkshuisvesting in de periode 1957-1971 toenam van 4,6 tot 11,1% van het netto nationale inkomen tegen marktprijzen²². Zelfs de marxisten Baran en Sweezy²³, die de mogelijkheid van een maatschappelijke evolutie in

niet de conclusie in de weg, dat activiteiten met ongeprijsde effecten in toenemende mate worden gecentraliseerd.

Bij negatieve effecten ligt het accent op directe eliminatie door middel van overheidsvoorschriften, bij positieve effecten daarentegen op indirecte stimulering door middel van financiële overheidssteun. Hoewel een exacte beoordeling van de optimaliteit van deze centralisatie moeilijk is zolang de omvang van de ongeprijsde effecten niet is gekwantificeerd²⁴, is deze ontwikkeling in de richting van het door Tinbergen beschreven optimum significant; daarmee is uiteraard niet gesteld, dat dit optimum thans reeds zou zijn bereikt.

De politieke orde

De tweede vraag, die Pronk stelde, namelijk hoe de economische orde gewaardeerd dient te worden vanuit de normen- en waardenpatronen, kan thans worden beantwoord. Te veel activiteiten zonder dalende kosten worden tóch bij grote bedrijven geconcentreerd. Te veel activiteiten met dalende kosten worden tóch door particulieren uitgevoerd. Te weinig activiteiten met ongeprijsde effecten worden door de overheid ter hand genomen. De graad van concentratie is te groot en de mate van centralisatie is te gering. Er zijn echter krachten werkzaam, die de economische orde in sommige opzichten stuwen in de richting van het optimum. Er vormt zich bij de overheid macht, die op lange termijn sterk genoeg zal kunnen worden om een relatieve deconcentratie af te dwingen. De overheidsinvloed in bedrijven met sterk dalende kosten neemt toe. Het scheppen van ongeprijsde schaarste en van ongeprijsde overvloed wordt in toenemende mate door de overheid gepareerd.

De veronderstelling, dat de Nederlandse politici een zekere notie hebben van de optimumvoorwaarden, die in het voorafgaande expliciet zijn geformuleerd, wordt door de gereleveerde feiten in het algemeen bevestigd. Daarmee stuiten we op de derde vraag van Pronk, namelijk op die naar de relatie tussen de economische orde en de politieke orde. Een diepgaand wetenschappelijk onderzoek daar naar is m.i. urgent en vereist bovendien een multidisciplinaire aanpak. Maar hoe de relatie ook precies moge zijn, zij vormt in Nederland voor de ontwikkelingen naar de optimale economische orde, die ik heb geschetst, kennelijk geen blijvend beletsel.

Enkele rijksuitgaven in Nederland

(in % van het netto nationale inkomen tegen marktprijzen)

Jaar	Volksgezondheid	Onderwijs en cultuur	Volkshuisvesting	Totaal
1957.....	0,2	3,5	0,9	4,6
1958.....	0,2	3,7	1,7	5,6
1959.....	0,2	3,9	2,7	6,8
1960.....	0,2	4,9	2,6	7,7
1961.....	0,2	5,4	2,1	7,7
1962.....	0,2	5,7	2,0	7,9
1963.....	0,3	5,9	2,1	8,3
1964.....	0,2	6,4	2,4	9,0
1965.....	0,3	6,9	2,6	9,8
1966.....	0,3	7,4	3,0	10,7
1967.....	0,3	7,4	3,1	10,8
1968.....	0,3	7,6	2,9	10,8
1969.....	0,3	8,0	2,6	10,9
1970.....	0,3	8,4	2,5	11,2
1971.....	0,3	8,4	2,4	11,1

optimale richting plegen uit te sluiten, ontkennen niet dat in zulke gevallen van een positief te beoordelen centralisatie sprake kan zijn. De ontwikkeling is niet alleen fors geweest, maar heeft bovendien continu plaatsgevonden. Slechts het relatieve aandeel van de volkshuisvesting in het nationale inkomen daalde twee maal, namelijk tijdens de periodes waarin de kabinetten-De Quay en -De Jong regeerden. Het herhaaldelijk verwaarlozen van de woningbouw door rooms-liberale coalitiekabinetten staat echter

J. van den Doel

²⁰ Artikelen 12, 18 en 19 van de Wet inzake de luchtverontreiniging.

²¹ L. S. Burns: „Case study of cost-benefit analysis of improved housing”. Los Angeles 1965. Geciteerd in W. Drees Jr. en F. Th. Gubbi: „Overheidsuitgaven in theorie en praktijk”. Groningen 1968, blz. 193.

²² „Miljoenennota 1970”, blz. 136; „Miljoenennota 1971”, blz. 41.

²³ P. A. Baran and P. M. Sweezy: „Monopoly Capital — An Essay on the American Economic and Social Order”. New York 1966, blz. 163-164.

²⁴ R. Hueting: Moet de natuur worden gekwantificeerd?, in „ESB”, 21 januari 1970, blz. 80-84; R. Hueting, A. Heertje, J. P. Pronk e.a.: „Groei en leefbaarheid”. Publicatie van de Wiardi Beckman Stichting. Deventer 1970, blz. 47-51.

Toets op taak

Geduw over het Amsterdam-Rijnkanaal

Door economen is nogal eens kritiek uitgeoefend op het verkeers- en vervoerbeleid van de Nederlandse overheid. Stenen des aanstoots vormen de mate waarin en de wijze waarop door politieke besluitvorming de verkeersinfrastructuur ter beschikking van de gebruikers wordt gesteld. Ongecoördineerde investeringsbeslissingen en opvallende verschillen tussen de bijdragen van de vervoerstakingen in de kosten van de door hen gebruikte verkeerswegen hebben ernstige concurrentievervalsingen veroorzaakt. Daar deze in het algemeen geen bewust gekozen beleidsdoelen zijn, leiden ze tot maatschappelijke verspillingen. Vele pleidooien zijn gevoerd voor (her)inschakeling van het prijsmechanisme ter regulering van gebruik en investeringen. Pleidooien die op den duur in het Parlement enige weerklank hebben gevonden en ook door de regering ter harte zijn genomen, getuige bijvoorbeeld de opmerkingen over de kosten van de weg in *TP 2000* van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat. Werkelijke beleidswijzigingen zullen evenwel uit Brussel moeten komen, waar het vraagstuk van de wegstkosten al geruime tijd in discussie is.

De molens der Gemeenschap malen traag. Te traag om kostbare projecten als de verbreding van het Amsterdam-Rijnkanaal te kunnen toetsen aan de doelstellingen van een gecoördineerd en kostenbewust vervoersbeleid, waarin het prijsmechanisme een regelende en informatie-verschaffende rol speelt. Het is niet onwaarschijnlijk dat een dergelijke toetsing anders zou uitvallen dan de nu in hoofdzaak op politieke gronden genomen beslissing.

Zo is enige weken geleden door Mr. J. C. W. van Dam, de voorzitter van de Koninklijke Schippersvereniging Schuttevaër, tijdens een bijeenkomst van de Amsterdamse Binnenvaartsociëteit ernstige twijfel uitgesproken over het nut van deze capaciteitsvergroting. De f. 475 mln., die dit project (op basis van het prijspeil van 1969) in totaal zal gaan kosten,

zouden zijns inziens wel eens weggegooid geld kunnen zijn. Een opmerkelijke uitspraak voor de vertegenwoordiger van een pressiegroep, die anders niet nalaat te pleiten voor verbetering van het vaarwegennet. Het is daarom interessant om na te gaan welke overwegingen aan de verruiming van het Amsterdam-Rijnkanaal ten grondslag liggen.

In de *eerste* plaats zijn sedert de ingebruikneming van het huidige kanaal in 1952 de afmetingen en de snelheid van de binnenschepen voortdurend toegenomen. Dit veroorzaakte een versnelling van de oeverslijtage, een vergroting van het oponthoud voor de scheepvaart bij de sluisen en een vermindering van de verkeersveiligheid.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven

In de *tweede* plaats is op de Rijn de duwvaart tot ontwikkeling gekomen. De Rijnduweenheden zijn te groot voor het Amsterdam-Rijnkanaal, waardoor voor de vaart op Amsterdam hergroepering bij Tiel nodig is. Dit betekent een verschil in bereikbaarheid tussen Amsterdam en Rotterdam. Een dergelijk verschil zou ook ontstaan t.o.v. het Scheldebekken, nl. na voltooiing van de voor duwvaart geschikte Schelde-Rijnverbinding.

Door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat wordt veelvuldig gebruik gemaakt van kosten-batenanalyses, een prijzenswaardig voorbeeld dat nog te weinig gevolgd wordt door andere departementen. Ook van deze kanaalverruiming zijn de baten en de kosten met elkaar vergeleken, zoals blijkt uit de nota van de Rijkswaterstaat inzake de verbetering van het Amsterdam-Rijnkanaal (najaar 1969). Er worden drie op geld waardeerbare baten onderscheiden, nl.:

1. de tijdwinsten van de traditionele vaart, bestaande uit de snelheidsverhoging en de verkorting van de wacht- en schuttijden, tezamen globaal f. 45 mln.;
2. een vergroting van de verkeersveiligheid, die tot een geschatte vermindering van schade door aanvaringen leidt van f. 10 mln.;
3. een besparing van f. 110 mln. op de (bedrijfseconomische!) transport-

kosten, die mogelijk wordt door de introductie van duwvaart.

De baten hebben dus een gezamenlijke (contante) waarde van f. 165 mln., waartegenover, zoals gezegd, f. 475 mln. aan kosten staan (exclusief bouwrente). Aangenomen dat deze kosten-baten-analyse juist is, zou het project een verlies opleveren van f. 310 mln. De nota wijst echter op het niet in geld uit te drukken voordeel van de spreiding van havenactiviteiten over ons land. Vrij vertaald: de Amsterdamse haven mag niet te ver achterblijven bij die van Rotterdam. Terecht wordt door Rijkswaterstaat in de nota geen oordeel gegeven over de wenselijkheid van de uitbreiding. De afweging van dit „niet in geld uit te drukken voordeel” tegen de f. 310 mln. is een politiek vraagstuk.

Over de vergroting was evenwel reeds in 1963 beslist door de toenmalige Minister van Verkeer en Waterstaat. De uitvoering van de werken zal echter pas nu goed op gang komen (in 1975 zal de verbreding een feit moeten zijn, als de Schelde-Rijnverbinding ook klaar komt!). Onderwerp van politieke discussie is het project nauwelijks geweest.

Toch is er een tweetal punten, die in ieder geval nadere overweging hadden verdiend:

In de *eerste* plaats de vraag of de kanaalverbreding wel zinvol is, gezien de mogelijke en wenselijke toekomstige ontwikkeling van de Amsterdamse haven. De snelle ontwikkeling van zeehavens elders in ons land (Scheldebekken, Eemsgebied) en in andere Westeuropese landen beperkt de mogelijkheden voor Amsterdam. Er wordt nog steeds gestudeerd op de vraag óf en zo ja in welke richting het Noordzeekanaalgebied verder ontwikkeld moet worden. In dit opzicht is het Amsterdam-Rijnkanaalproject dus wat voorbarig en het is de vraag of de rijksoverheid de door Amsterdam uitgeoefende pressie niet al te lichtvaardig heeft gehonoreerd. Weliswaar draagt de gemeente Amsterdam het gebruikelijke derde deel van de kosten (wat de begrotingstekorten en daarmee het beroep op de algemene middelen van deze gemeente ongetwijfeld zal doen toenemen), maar dit is nog maar de helft van de ruim f. 300 mln. die in haar belang worden besteed.

Zelfs als het wenselijk is de groei van de Amsterdamse haven te bevor-

deren, dan nog moet men zich afvragen of deze kanaalverruiming daartoe het aangewezen middel is. Rijkswaterstaat wijst in de nota op andere belangrijke factoren die bepalend zijn voor de ontwikkeling, zoals de energievoorziening, de arbeidsmarkt, het industrieel klimaat enz. De verbinding met de open zee lijkt een ernstiger knelpunt te zijn dan de verbinding met het achterland. De heer Van Dam meent dan ook dat men met de verbetering van het Amsterdam-Rijnkanaal met de achterdeur begonnen is.

De Amsterdamse haven vertoont reeds nu een aanzienlijke overcapaciteit. De kans is groot dat ook het verruimde Amsterdam-Rijnkanaal een behoorlijke overcapaciteit zal gaan vertonen, omdat een deel van de bestaande scheepvaart op dit kanaal gebruik zal gaan maken van de IJssel, die als gevolg van de Rijnkanalisatie een grotere capaciteit gekregen heeft. Verder zijn er aanwijzingen

dat het ertsvervoer (vooral duwvaart) zich meer en meer op Europoort zal gaan richten.

In de tweede plaats wordt door deze kosten-baten-analyse het belang benadrukt van de toerekening van de kosten van de weg aan de gebruikers. De gekwantificeerde voordelen van de vergroting van het kanaal vallen in eerste instantie toe aan de binnenschippers. Wat ze voor deze voordelen over zouden hebben is niet bekend (in elk geval *niet* de totale kosten van de kanaalverbreding); het is maar de vraag óf ze er iets voor over hebben. In ons land is het vaarwegenbeleid te karakteriseren met „aanpassen van het kanaal aan het bootje”. Daar grotere schepen bedrijfs-economisch meer renderen, neemt de gemiddelde scheepsgrootte toe. Bruggen, sluizen en kanalen worden dan aangepast. Men kan zich voorstellen dat de mening gaat postvatten dat in navolging van het Amsterdam-Rijn-

kanaal ook andere kanalen geschikt moeten worden gemaakt voor de duwvaart; een capaciteit als van Rijn en Maas is dan het uiteindelijke ideaal.

Enkele onbelangrijke uitzonderingen daargelaten zijn de waterwegen van ons land tolvrij, als uitvloeisel van internationale verdragen (akte van Mannheim). Bij de bepaling van de optimale scheepsgrootte wordt daarom geen rekening gehouden met de kosten van de infrastructuur. Bij beslissingen over investeringen in scheepvaartwegen geeft de informatie over de feitelijke gemiddelde scheepsgrootte en verkeersdichtheid een onjuist beeld. Pas bij een systeem van gebruiksheffingen (bestemmingsheffingen!), waardoor benaderd zou kunnen worden wat de gebruikers voor de voorziening over hebben, zal een zekere harmonie kunnen ontstaan tussen de omvang van de kanalen, de grootte van de schepen en de dichtheid van het verkeer.

Drs. H. M. van de Kar

VBB

VERENIGDE BEDRIJVEN BREDERO NV

Binnen de N.V. Maatschappij voor Projektontwikkeling „EMPEO” is de afdeling „onderzoek” belast met het wetenschappelijke onderzoek naar de waarschijnlijkheid, de mogelijkheid en eventuele onmogelijkheid van concrete stedelijke en regionale (planologische) ontwikkelingen.

Dit onderzoek levert onder meer de grondslagen voor de te realiseren ontwikkelingsprojecten.

Voor dit interessante en dynamische werk vragen wij een academisch gevormd

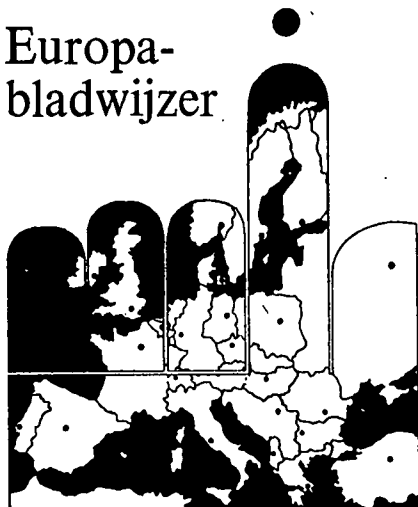
onderzoeker

De gevolgde studierichting is minder belangrijk dan:

- een fundamenteel wetenschappelijke interesse,
- de bereidheid om in een multi-disciplinair team mee te werken en
- de belangstelling voor de technische en de financiële aspecten van de totale problematiek.

Gegadigden wordt verzocht hun sollicitaties te richten tot de Personnel Manager van de Verenigde Bedrijven Bredero N.V.

NIEUWE GRACHT 6 - UTRECHT - TELEFOON 030 - 33 56 33

De gebeurtenissen van de afgelopen weken hebben opnieuw een voorbeeld gegeven van het springprocessie-karakter van het Europese integratieproces. Op 26 en 27 april waren de ministers van Financiën van de Zes in Hamburg bijeen op een van die sinds lang traditie geworden bijeenkomsten, waarop zij — buiten het institutionele kader van de Gemeenschappen — financiële, economische en fiscale problemen van de EG plegen te bespreken en waar zij ter uitvoering van de resolutie van de Raad van 8 maart een aantal „besluiten” hebben genomen in verband met de eerste fase van het programma voor de economische en monetaire unie. Zij bevestigden, in aanwezigheid van de presidenten, de voorzitters van de centrale banken, zelfs de datum van 15 juni voor het verminderen van de fluctuatiemarges tussen de valuta's van de Lid-staten van 0,75 tot 0,60%. Zij bereidden zich reeds voor op de zitting die de Raad van de Gemeenschappen op 14 juni aan de vraagstukken van de economische en monetaire unie zou gaan wijden. Ook spraken zij wel over het dollarprobleem, maar op dat punt bleek weinig overeenstemming te bestaan; men dacht nog wel enige tijd te hebben: de discussie zou op 10 mei in Brussel worden voortgezet.

De situatie was kennelijk onderschat: op 8 mei was hetzelfde gezelschap, met andere ministers, in de Raad bijeen om besluiten te nemen die nog geen twee weken tevoren niet konden worden voorzien. Pessimisten verbonden daaraan reeds vérgaande conclusies voor de verdere ontwikkeling van de Gemeenschap. Maar nog geen twee dagen later bleek het — tegen de verwachting die de meeste commentatoren nog omstreeks 1 mei uitspraken — mogelijk een andere brandende kwestie een flink

stuk dichter bij een oplossing te brengen: de onmacht van de Zes om voor de toetredingsproblemen constructieve voorstellen te formuleren schijnt overwonnen te zijn en vrijwel alle hoofdrolspelers op het Brusselse Toneel laten zich optimistisch over de op handen zijnde toetreding uit... Volgens de pers zou Minister-President De Jong zelfs hebben gezegd dat het Verenigd Koninkrijk op 1 juli a.s. tot de Gemeenschap zal toetreden!

Zover zijn we nog niet. Ook al zouden met de Britse delegatie de hoofdproblemen vóór de zomervakantie geregeld kunnen zijn, met de andere kandidaten, in het bijzonder met de Noren, zal nog een aantal boontjes gedopt moet worden voordat het toetredingsverdrag getekend kan worden. Hopelijk zullen de technische problemen, die de formulering van dat verdrag oplevert, tijdig genoeg opgelost zijn om de ondertekening voor het einde van het jaar te laten plaatsvinden.

De valuta-crisis

Het is inderdaad niet moeilijk aan de wijze, waarop de Zes het hoofd hebben geboden aan de problemen waarvoor de toevloed van dollars naar Europa hun gesteld heeft, pessimistische commentaren te verbinden: zij hebben de samenhang van het valutastelsel tijdelijk doorbroken; het landbouwbeleid is eens te meer op de tocht komen te staan, de gemeenschappelijke markt voor landbouwproductie is belemmerd; van de vermindering van de valutamarges tussen de Zes komt voorlopig niets.

Wij willen ons hier niet wagen aan een beoordeling van het Duitse standpunt dat een tijdelijke toepassing van zwevende koersen noodzakelijk was; niet alleen de regeringen, ook de geleerden zijn het daar kennelijk niet over eens. Wij willen er wél op wijzen dat de procedure, volgens welke de Lid-staten een oplossing voor de acute problemen hebben nagestreefd, uit communautair oogpunt een grote vooruitgang vertoont in vergelijking met de procedure die in 1969 is gevolgd¹. Toen nam de Bondsregering unilateraal het besluit de koers van de Duitse mark vrij te geven en nam het, met een beroep op art. 109 en art. 115 van het EEG-verdrag, zelf de eerste maatregelen om haar boeren te beschermen. Nu is aan de besluiten van de regeringen in Bonn en Den Haag, om hun valuta zwevend te maken, een uitvoerige raadpleging in het kader van het Monetair Comité en van de Raad voorafgegaan;

voor het eerst is ernst gemaakt met de regel van art. 107 van het EEG-verdrag, volgens welke iedere Lid-staat zijn wisselkoerspolitiek als een aangelegenheid van gemeenschappelijk belang dient te behandelen. Dat is winst.

Winst is ook dat de Raad in staat is gebleken zelf bij wege van verordening de gevolgen van de toepassing van de zwevende koersen voor de gemeenschappelijke landbouwmarkt te regelen². Deze verordening is gebaseerd op art. 103 van het Verdrag, dat de mogelijkheid opent conjunctuurpolitieke maatregelen te treffen; zij is bedoeld om ontwrichting van het interventiesysteem, waarin de gemeenschappelijke marktorganisaties voorzien, te voorkomen en anomale prijsbewegingen, welke een gevaar betekenen voor de normale conjuncturele ontwikkeling op landbouwgebied, te beperken. Zij voorziet in de toepassing van compenserende bedragen, gelijk aan de bedragen die worden verkregen door op de prijzen een percentage toe te passen dat overeenkomt met het verschil tussen de officiële pariteit van de munteenheid van de betrokken Lid-staat en het rekenkundige gemiddelde van de gedurende een bepaalde periode genoteerde contante wisselkoersen van die munteenheid ten opzichte van de Amerikaanse dollar. Wanneer dat verschil echter niet hoger is dan 2½% vindt geen compensatie plaats.

Dit percentage is niet zonder moeilijkheden tot stand gekomen. Van Zuidzijde werd aanvankelijk 1,5% gevraagd, maar daarmee zou men zeker te ver zijn gegaan, gegeven het feit dat ook bij niet-zwevende koersen een fluctuatie tegenover de dollar in het onderlinge handelsverkeer tussen de Zes reeds een verschil van meer dan 1,5% kan opleveren³. De verordening zal niet meer van toepassing zijn, zodra alle betrokken Lid-staten de regels betreffende de marges, waarbinnen de officiële wisselkoersen van de officiële pariteit mogen afwijken, weer in acht nemen. Een poging om de maatregelen aan een tijdlimiet te binden is opge-

¹ De gebeurtenissen in het najaar van 1969 zijn uitvoerig beschreven in het „Bulletin van de Europese Gemeenschappen”, oktober 1969, blz. 41 e.v. en in Doc. 165 van het Europees Parlement (Zitting 1969-1970).

² V^o, nr. 974/71, P.B. 1971, L 106/1.

³ Zie de gegevens, door de Commissie verstrekt in antwoord op vragen van de heer Oele. P.B. 1971, C 46/8 e.v.

geven, waartegenover de Bondsrepubliek haar verzet tegen de grens van 2,5% heeft laten varen.

De discussie op 8 en 9 mei leverde tenslotte nog twee verklaringen van de Raad op. De ene is dat duidelijk is uitgesproken, dat onder normale omstandigheden een systeem van zwevende koersen binnen de Gemeenschap onverenigbaar is met het goed functioneren van de gemeenschappelijke markt. De andere is opmerkelijker: de Raad stelt daarin vast dat de huidige situatie en de vooruitzichten voor de ontwikkeling van de betalingsbalans van de Lid-staten een wijziging van de valutaverhoudingen niet rechtvaardigen. Laten we hopen dat de maatregelen, die men overeengekomen is te treffen om het toevloeien van excessieve hoeveelheden kapitaal te ontmoedigen en het effect van die toevloeiing op de interne monetaire situatie te neutraliseren, tijdig genoeg tot stand zullen komen om die verklaring te handhaven.

De toetredingsonderhandelingen

Heeft de valutacrisis invloed gehad op de besprekingen over het probleem van de Engelse toetreding? Het is wel beweerd, maar daartegenover staat het feit dat de eerste tekenen van een versoepeling van de Franse houding reeds voor het uitbreken van die crisis waargenomen konden worden. Hoe dat ook zij — misschien heeft de ontmoeting Pompidou-Heath op het ogenblik waarop deze kroniek verschijnt daar meer licht op geworpen — een feit is dat de onderhandelingspartners in de afgelopen weken enige van de belangrijkste problemen aanzienlijk dichterbij een oplossing hebben gebracht. Dat geldt in de eerste plaats voor de overgangperiode voor de landbouw, voorts voor het suikerprobleem en tenslotte voor de financiële bijdrage van de nieuwe leden.

1. Wat de landbouw in het algemeen betreft, is men tot overeenstemming gekomen over de modaliteiten volgens welke gedurende de overgangperiode van vijf jaar — dezelfde als voor industrieproducten — in zes etappes de prijsaanpassing in Engeland zal plaatsvinden: met ingang van de landbouwcampagne 1973 zal een eerste aanpassing worden gerealiseerd, en zo vervolgens. De laatste aanpassing zal geschieden op 31 december 1977; in dat landbouwjaar wordt het Verenigd Koninkrijk dus met twee aanpassingen geconfronteerd. Gedurende die over-

gangperiode zal tussen de Zes en Engeland een zelfde intra-communautair heffingssysteem worden toegepast als we tussen de Zes van 1962-1967 hebben gekend. Om aan eventuele excessieve importen het hoofd te kunnen bieden, zal Engeland ook gebruik kunnen maken van een vrijwaringsclausule, zoals de eerste marktorderingsregelingen tussen de Zes bevatten: unilaterale actie met repressief toezicht van de Commissie. Voor de groenten- en fruitsector en voor bloemen en planten zullen de tariefsverlagingen pas op 1 januari 1974 behoeven in te gaan; die eerste verlaging zal niet voor alle producten gelijk behoeven te zijn, maar wel gemiddeld 20% moeten bedragen. Uiteraard is het voorgaande niet het laatste woord voor de zuiversector — het Nieuwzeelandse vraagstuk staat nog open — en ook niet voor de suiker, waarbij vooral de met het Verenigd Koninkrijk verbonden Commonwealth-landen in het Caribische gebied en in de Indische en Stille Oceaan zo groot belang hebben.

2. De Gemenebest Suiker Overeenkomst (GSO) garandeert hun een afzet van 1,7 mln. ton, ongeveer drie vijfde deel van de Engelse suikerbehoefte. Engeland zelf levert één derde (900.000 ton). Het suikeroverschot in de Gemeenschap is zo groot dat zij gemakkelijk meer dan de helft van de suikerleveranties uit de Commonwealth-ontwikkelingslanden zou kunnen overnemen. Voor sommige daarvan zou dat desastreus kunnen zijn⁴. Welke garanties zou men hun kunnen geven voor de periode nadat de GSO afgelopen is (31 december 1974)? Terwijl van Engelse kant steeds op kwantitatieve garanties was aangedrongen, had Frankrijk die steeds geweigerd. Ze zijn ook nu niet gegeven. De Gemeenschap heeft de situatie echter wél vergemakkelijkt door ook met de genoemde gebieden

associatie- of andere overeenkomsten in het vooruitzicht te stellen en bovendien te verklaren, dat de vergrote Gemeenschap bij het sluiten van die overeenkomsten — wat zal samenvallen met de vernieuwing van de Yaoende-overeenkomst die in 1975 afloopt — „aura à coeur” de belangen van al die landen veilig te stellen, waarvan de economie voor een groot deel afhankelijk is van de export van grondstoffen, in het bijzonder de suiker. Deze plechtige formule is door de heer Rippon ad referendum aanvaard. Hij had eerst nog op „bankable assurances” aangedrongen, maar hij was bereid op zich te nemen, de betrokken landen duidelijk te maken dat deze plechtige verklaring hun belangen veilig te stellen voldoende zou moeten zijn. Wellicht heeft hij daarbij ook overwogen dat Frankrijk met deze formule te zijner tijd wel ernst zal moeten maken, wil het niet de belangen van bepaalde Franssprekende Afrikaanse landen in de waagschaal stellen. Inderdaad slaat de formule niet alleen op de suiker, en ook niet alleen op de Engelsprekende landen voor wie de weg naar associatie thans is geopend!

3. Ook het probleem van de bijdragen aan de Gemeenschapsfinanciën is in deze onderhandelingsronde dichterbij een oplossing gekomen. Teneinde los te komen van het getwist over cijfers die voorschands zeer ver uiteen lagen, is van Franse zijde voorgesteld eerst de methode te bepalen die voor de vaststelling van de bijdrage van Engeland (en ook de andere toetredingskandidaten) zal gelden. Dat voorstel — waarbij Frankrijk de concessie deed dat ook nog een uitloop mogelijk zou zijn na de overgangperiode van vijf jaar — heeft succes gehad. Het komt erop neer dat de bijdragen van nieuwe leden aanstonds — volgens dezelfde regels als de Zes — bepaald zullen worden, maar dat op die bijdragen een nader te be-

⁴ Het volgende staatsje geeft daarvan een indruk:

	Suiker als % van de totale exporten	Suiker naar Verenigd Koninkrijk als % van de totale exporten	Arbeidsplaatsen in suikerteelt in % totale werkgelegenheid
Brits Honduras	50	21	28 (4.500 personen)
Fiji	70	35	30 (29.000 „)
Mauritius	95	71	40 (90.000 „)
Swaziland	24	16	22 (11.500 „)
West-Indies:			
Barbados	91	} 69	20 (31.800 „)
Guyana	33		11 (21.000 „)
Jamaica	23		10 (46.500 „)
St. Kitts	92		58 (5.000 „)
Trinidad	5		12 (23.600 „)

palen korting zal worden toegepast; het tekort dat daardoor ontstaat zal door de Zes naar rato van hun bijdragen worden gedragen. Als ten gevolge van de toepassing van die regels de Engelse (of andere) bijdrage voor 1978, vergeleken met 1977 een te grote sprong zou maken, zal ook daarna nog een correctief toegepast kunnen worden. Wat tenslotte de uitkomst van deze formule zal zijn, hangt zowel af van de korting voor het eerste jaar, als van de ontwikkeling van het handelsverkeer

in de loop der jaren. Stel dat Engeland na korting in 1973 8% zou bijdragen en dat dit deel elk jaar met drie punten verhoogd zou worden, dan zou men in 1977 op 20% zijn aangeland. Indien dan zou blijken dat Engeland in 1978 — bij volledig normale toepassing van de regels — 27% zou moeten bijdragen, dan zou voor 1978 zeker nog een korting van drie punten moeten worden toegepast. Waar het nu verder over zal gaan, is de initiële korting en de jaarlijkse vermindering daarvan: een mooi

object van handje-plak in de bijeenkomsten, die nog voor de zomervakantie gehouden zullen worden.

Maar voordien hebben de heren Pompidou en Heath elkaar reeds ontmoet. Men mag verwachten dat zij het optimisme dat de toetreding een feit zal worden niet zullen verstoren, maar het zou verwonderlijk zijn als ze de publieke opinie toch nog niet een of andere verrassing zouden bezorgen!

Europa-Instituut Leiden

Het bestuur van de stichtingen Bouwcentrum/Ratiobouw maakt bekend dat, in verband met de komende pensionering van de president-directeur, een oriëntatie plaats heeft naar de toekomstige leiding van de stichtingen en de daarmee verbonden instellingen.

De instellingen vormen samen één instituut, dat in en buiten Nederland het tot stand komen van een betere gebouwde omgeving stimuleert door onderzoek, advisering en kennisoverdracht.

Het instituut zal in de nieuwe structuur bestuurd worden door een college van drie directeurs. Naast een algemeen directeur zal dit college bestaan uit:

een directeur voor onderzoek

een directeur voor kennisoverdracht

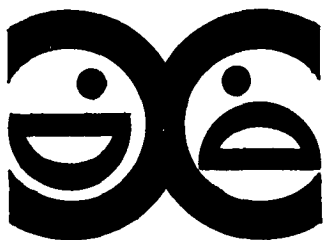
Het bestuur wil zich voor de bezetting van de laatste twee functies zo breed mogelijk oriënteren en bij zijn overwegingen ook kandidaten betrekken, die niet aan het instituut zijn verbonden.

Van de directeur voor Onderzoek wordt verwacht dat hij met name leiding geeft aan het toegepast wetenschappelijk onderzoek en de advisering in het gehele veld van bouwen en wonen. Voor de directeur voor Kennisoverdracht zal het accent liggen op het leidinggeven aan de activiteiten op het gebied van voorlichten, tentoonstellen, publiceren en opleiden.

Zij die belangstelling hebben voor één der beide functies, dan wel desgewenst vertrouwelijk nadere inlichtingen willen ontvangen, worden uitgenodigd zich te wenden tot dr. ir. M.G. Ydo, Keizersgracht 407 te Amsterdam.

bouwcentrum/ratiobouw

Maatschappij- spiegel

De moeilijke overgangsjaren

Enkele weken geleden schreef Haveman voor dit blad een interessante en nuchtere bijdrage over de veranderingen die na de oorlog in onze arbeidsverhoudingen zijn opgetreden¹. Daarmee zette hij de discussie voort, die is ontstaan n.a.v. mijn artikel over de overgangsjaren van de Nederlandse arbeidsverhoudingen². Eerder leverde Prof. van Esveld daaraan een bijdrage³.

Zonder nú al uitvoerig op deze materie terug te komen, geloof ik te mogen zeggen dat Haveman in essentie mijn analyse bevestigt. Op verschillende plaatsen draagt hij voor mijn opvattingen aanvullend materiaal aan. Ik onderschrijf dan ook geheel zijn opvatting dat Nederland — gezien de betekenis en omvang van het industriële apparaat — op weg is naar industriële arbeidsverhoudingen. Daarin past niet meer het uit de integratieperiode stammende arsenaal van middelen, die toen adequaat waren om de arbeidsverhoudingen te regelen. Het corporatistische apparaat — wellicht passend in een meer ambachtelijk-agrarische structuur — heeft afgedaan. We zullen er aan moeten wennen dat de partijen in het arbeidspolitieke spel zich onafhankelijk tegenover elkaar opstellen. Dus — met een variatie op Haveman⁴ — niet als partners, maar als opposanten. Dat heeft niets te maken met onverantwoordelijkheid, die dan vooral wordt toegeschreven aan de vakbondsleiding. Hij wijst er terecht op dat de huidige vakbondsleiders duidelijker verantwoording moeten afleggen tegenover hun achterban. Wie het meer expressieve gedrag dat de vakbondsleiders de laatste jaren vertonen houdt voor onverantwoordelijk gedrag, heeft inderdaad geen zicht op de veranderingen die zich in het sociaal-politieke klimaat voltrekken.

De periode die verstreken is na het loondebat heeft het nodige materiaal opgeleverd voor de toetsing van het

realiteitsgehalte van mijn eerder ondernomen analyse. Daarin verdedigde ik o.a. de stelling, dat het steeds slechter functioneren van de SER als een belangrijke indicatie beschouwd moest worden voor de structurele veranderingen die de arbeidsverhoudingen („industrial relations”) doormaken. De SER is een instrument van het integratiemodel; met dié integratie is het gebeurd, wat op zijn minst — zoals Havenman ook opmerkt — een andere rol van de SER impliceert. Ik zie in de toekomst geen rol voor de SER weggelegd. Wel voor een overlegorgaan, waarvoor bepaald een andere benaming dan SER op zijn plaats is.

Enfin, de laatste maanden hebben fraai bewijsmateriaal geleverd voor mijn stelling dat de SER niet meer past in de structuur van de huidige en zich ontwikkelende arbeidsverhoudingen. De SER is van samenwerkingsorgaan tot onderhandelingsorgaan geworden. En als onderhandelingsorgaan — waarvoor het niet is opgezet — werkt het — zeker in deze fase — al evenmin, omdat de onderhandelingen steeds meer worden gedecentraliseerd. Het zat er dan ook al op voorhand in dat de SER nooit tot een min of meer eenstemmig advies zou kunnen komen over het toekomstige loon- en prijsbeleid⁵. Het falen van de SER als belangrijkste adviesorgaan voor de regering spreekt des te duidelijker nu we in een economische situatie zijn gekomen, die door alle partijen — de een wat meer, de ander wat minder — als vrij ernstig wordt gekwalificeerd. Zo'n situatie werkt nl. in de regel sterk integrerend.

Het overleg in SER-verband krijgt steeds minder zin. Er wordt een soort schimmenspel opgevoerd, dat aan het orgaan nog slechts een pseudo-effectiviteit en dito legitimiteit geeft. Het is jammer dat de partners nog niet tot het inzicht zijn gekomen dat de SER zijn langste tijd heeft gehad. Maar zelfs als de feitelijke functie van de SER nu op het vlak van de onderhandelingen ligt, kunnen kroonleden en werkgevers niet verwachten dat de vakbeweging mee zal werken aan een eenstemmig advies. Met de loonmaatregel hebben regering en werkgevers — ondanks de niet geringe toezegging van de vakbeweging dat de looneisen moesten achterblijven bij de produktiviteitsstijging — hun wantrouwen uitgesproken in de vakbeweging. Zij hebben de vakbondsvertegenwoordigers een brevet van onvermogen uitgereikt, nl. door niet te geloven in de bereidheid tot en mogelijkheid van matiging. Het is dan wat onnozel om te verwachten dat de vak-

beweging — door mee te werken aan een gemeenschappelijk SER-advies — enkele maanden na de traumatische ervaring van de loonmaatregel wel bereid zou zijn haar vertrouwen in de werkgevers en regering uit te spreken. Zelfs een uiterst rustige vakbeweging als de Nederlandse krijg je niet zo ver.

Inmiddels heeft ook de bouwstaking aangetoond hoe dom het is wettelijke maatregelen af te kondigen in een klimaat waar partijen — zij het moeizaam — bezig zijn aan de vrije loonpolitiek verder gestalte te geven. In deze sfeer van wantrouwen — met werkgevers die vóór het loondebat haastig op de schoot van de regering klommen (bij een goed regeringsbeleid zouden zij snel zijn teruggeduwd) — lopen wettelijke maatregelen stuk op de harde werkelijkheid. De grenzen van de gouvernementele beheersing zijn gauw bereikt wanneer beleidsmaatregelen niet de steun hebben van de partijen — in dit geval met name de werknemers — die de maatregelen in praktijk moeten brengen. Het afkondigen van maatregelen is niet zo moeilijk, wel kennelijk het taxeren van het nuttige effect ervan. Een monument van onbegrip werd onlangs opgetrokken door de demissionaire minister-president, de heer P. de Jong, die op een vraag van een radio-verslaggever over wat de regering denkt te doen aan de bouwstaking zei: „Niets, want we hebben toch de vrije loonpolitiek”. Een aardige faillietverklaring van het eigen loonbeleid (Loonwet, loonmaatregel), zou men zo zeggen. Dat heet tegenwoordig: een goed beleid met een wat zwakke presentatie.

Het begint zo langzamerhand aan velen duidelijk te worden dat de toekomstige regering, waaraan op het moment van schrijven van deze Maatschappijspiegel door Prof. Steenkamp wordt gewerkt, als een haas de anti-vakbondsmaatregelen moet intrekken. Dit is een absolute voorwaarde voor

¹ R. P. Haveman: *Overgang naar industriële arbeidsverhoudingen*, in „ESB”, 12 mei 1971, blz. 440-443.

² *De overgangsjaren van de Nederlandse arbeidsverhoudingen*, in „ESB”, 13 januari 1971, blz. 28-36.

³ Zie zijn: *Cyclus der arbeidsverhoudingen, en mijn reactie: Korte versus lange cyclus?*, in „ESB”, 17 februari 1971, blz. 144-148.

⁴ A.w., blz. 441.

⁵ *Over het mislukken*, zie: „Handelsblad/NRC”, 21 mei 1971.

het voeren van een doeltreffend sociaal-economisch beleid. Een toekomstig beleid zal dienen uit te gaan van de vrije loonpolitiek. Het wordt tijd dat alle partijen gaan inzien dat daarbij een ander organisationeel-institutioneel instrumentarium behoort dan waarover wij nu beschikken. De erosie van de oude instrumenten is m.i. zo ver voortgeschreden, dat bij handhaving ervan verwachtingen in stand worden gehouden die niet passen in structuren van overleg en onderhandeling die bij de vrije loonpolitiek behoren. De erkenning van deze noodzaak is een eerste stap op weg naar een duidelijker sociaal-economisch en politiek Nederland.

Bram Peper

Boeken nieuws

P. A. Moerman: Methodical tactical planning. Tilburg University Press, 1971, 178 blz., f. 49,40.

Het probleem dat in dit boek — van origine een Tilburgse dissertatie — wordt behandeld, is hoe binnen het gegeven raam van de strategie planning een evenwicht tussen commerciële planning en productieplanning kan worden bereikt zodat meer optimale beleidsbeslissingen mogelijk zijn.

Drs. J. J. J. van de Venne: Regeneratie van de oude stad. VUGA-Boekkerij, 's-Gravenhage 1971, 322 blz., f. 38.

Dit boek vormt de neerslag van colleges, die de auteur heeft gegeven voor het Instituut voor praeventieve geneeskunde. Het beschrijft de doeleinden, grondslagen en effecten van de regeneratie van binnensteden, woonwijken en woonbuurten. Tevens worden de fasen van voorbereiding en uitvoering van dit veelal ingrijpende proces belicht. Als fundamentele opgave voor de regeneratie-activiteit wordt gesteld het oplossen van de in bebouwde gebieden optredende spanningen tussen oude structuren en vormen enerzijds en nieuwe inhouden anderzijds. De toenemende vraag

HAVEN, BEDRIJVEN EN ECONOMISCHE ZAKEN

Bij de secretariaat afdeling Haven, Bedrijven en Economische Zaken wordt ingesteld een bureau Economische Ontwikkeling.

Voor dit bureau worden gevraagd twee jonge

economen

Taak: Het als stafmedewerker maken van studies ter voorbereiding van beleidsbeslissingen met betrekking tot de economische ontwikkeling en de werkgelegenheid in de gemeente. De werkzaamheden zullen met een grote mate van zelfstandigheid onder supervisie van een ervaren part-time deskundige worden verricht.

Vereist: Doctoraal examen economische wetenschappen met keuzevak of belangstelling voor de regionale economie.
Goede schriftelijke en mondelinge uitdrukkingsvaardigheid.

Ook zij die binnenkort het doctoraal examen afleggen kunnen reflecteren.

Het salaris zal in overeenstemming zijn met de belangrijkheid van deze interessante en afwisselende functie.

Er zijn *goede secundaire arbeidsvoorwaarden*.

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

Sollicitaties binnen 14 dagen onder no. 424/0936 ongefrankeerd te zenden aan: chef Bureau Personeelvoorziening, antwoordnummer 363, Stadhuis, Rotterdam.

Gemeente Rotterdam

naar ruimte en het beperkte aanbod ervan vormt een tweede fundamenteel probleem. Hoofddoel van deze opgave is de omvorming van binnenstad, woonwijk of woonbuurt tot een doelmatige actieruimte, die tegelijk een harmonische, expressieve ruimte moet zijn. Uitvoerige aandacht wordt ook besteed aan de besluitvormingsprocessen bij het regeneratieproces en aan de samenhang tussen sanering enerzijds en samenlevingsopbouw en maatschappelijke dienstverlening anderzijds. In verband met de problematiek van de „achterblijvers”, die bij de regeneratie van de oude stad zo dikwijls meespeelt, is in een appendix een overzicht gegeven van de historische ontwikkeling van de begeleiding van „achterblijvers” in Maastricht. Een aantal schema's en tekeningen illustreert op vele plaatsen de tekst.

G. G. J. Bos: A logistic approach to the demand for private cars. Tilburg University Press, 1970, 165 blz., f. 35.

De schrijver van dit boek berekent met behulp van een logistische groeifunctie het verzadigingspunt voor de vraag naar personenauto's. Alle berekeningen lopen tot 1994, het jaar waarin het verzadigingsniveau van 45 auto's per 100 inwoners zal zijn bereikt.

H. N. Weddepohl: Axiomatic choice models and duality. Rotterdam University Press/Wolters-Noordhoff Publishing, 1970, 172 blz., f. 35.

Inhoud:

- I. Introduction
- II. Mathematical concepts for choice theory
- III. Choice models

IV. Mathematics for consumer choice theory

V. A consumer preference model

VI. A demand function model

Dr. A. Heertje: Eenvoudige economische modellen. Stenfert Kroese, Leiden 1971, 58 blz., f. 5.

In dit boekje wordt de betekenis van het werken met modellen voor wetenschap, praktijk en onderwijs aangegeven. Een concrete doelgroep die schrijver volgens het voorwoord voor ogen heeft gehad, wordt gevormd door alle leerlingen van het VWO die niet Atheneum-a hebben gekozen en toch overwegen Economische Wetenschappen I als keuzevak in hun eindexamenpakket op te nemen. Het boekje is daarom zo geschreven dat een VWO-leerling van ongeveer zestien jaar het zelf kan lezen.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

De Financieel-Economische Dienst zoekt ten behoeve van zijn afdeling Bedrijfseconomische zaken een academisch gevormd

BEDRIJFSECONOOM of BEDRIJFSINGENIEUR

om ten dienste van de bestuurlijke instanties criteria voor het economisch beleid te ontwikkelen.

In het bijzonder zal zijn medewerking gevraagd worden bij:

- de vaststelling van bestuurlijke informatiebehoefte;
- ontwikkeling van begrotingsmaatstaven voor de behoefte van personeel, ruimte en apparatuur;
- de ontwikkeling van program-butgetting;
- kostprijsberekening en kosten-batenanalyses.

Kennis van operations-research en statistische analyse strekt tot aanbeveling.

Leeftijd niet boven 35 jaar.

Sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Dienst Personeelszaken, Spui 21, Amsterdam, onder vermelding van no. P. 162.

Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf: Marketing, distributie, ambacht en consument in de literatuur. 's-Gravenhage, december 1970, 75 blz., f. 7,50.

Het gaat hier om het supplement 1970 op de bibliografie: „Distributie, ambacht en consument in de literatuur”, uitgave 1969. In dit supplement is plaats ingeruimd voor marketing-literatuur. De samenstelling geschiedde door Mr. D. C. Bogers.

Drs. G. G. M. Bak: De winst als bron van informatie. Agon Elsevier, Amsterdam/Brussel 1971, 29 blz., f. 2,90.

Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon lector aan de Universiteit van Amsterdam op dinsdag 16 maart 1971.

Prof. Dr. H. B. G. Casimir en Prof. Dr. J. H. P. Paelinck: De uitdaging voor de komende 25 jaar. Geschrift no. 5 van de Orde Nederlands Instituut van Registeraccountants. Amsterdam (z.j.), 44 blz.

Inhoud van dit NIVRA-geschrift: Stellingen; preadvies, inleidingen en verslag van de discussie ter gelegenheid van de Accountantsdag 20 oktober 1970.

Prof. Dr. H. B. G. Casimir: „De technologische kloof, droom of werkelijkheid?”

Prof. Dr. J. H. P. Paelinck: „De Verenigde Staten van Amerika — de Verdeelde Staten van Europa: 2-1 of 1-1?”

Met discussiebijdragen van Prof. Drs. H. W. Lambers, Dr. Ir. A. Drijver en Prof. Dr. Ir. G. C. Nielen.

Material management. Universitaire Pers Rotterdam/Wolters-Noordhoff, 1970, 49 blz., f. 7,50.

Deze brochure bevat het rapport van de zgn. Werkgroep 70 van de Sectie voor Bedrijfsorganisatie van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. Deze Werkgroep had tot opdracht de functie „Material management” nader te omschrijven, o.a. op grond van literatuuronderzoek, kritisch te analyseren en aan te duiden of en zo ja op welke wijze deze functie zich in ons land moet ontwikkelen.

Drs. V. Halberstadt: Negatieve inkomstenbelasting. Kluwer, Deventer 1971, 44 blz., f. 6,25.

Lezing, gehouden op 6 juni 1970 te Amsterdam voor de Vereniging

Technische Hogeschool Eindhoven
Postbus 513 Eindhoven

th e

Bij de

ONDERAFDELING DER WIJSBEGEERTE EN
MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

is binnen afzienbare tijd plaats voor een

ECONOOM (ECONOMETRIST)

om mede te werken aan onderwijs en onderzoek in de economie voor bouwkundigen.

Specialisatie in de regionale economie en bekendheid en/of ervaring met kwantitatieve methoden van economisch onderzoek strekt tot aanbeveling. Ook zij die binnenkort afstuderen, worden uitgenodigd te solliciteren.

Aanstelling in het wetenschappelijk rangenselsel als wetenschappelijk (hoofd)medewerker.

Salaris afhankelijk van leeftijd en ervaring tot een maximum van f 3641,— per maand.
A.O.W./A.W.W.-premie voor rekening van de Technische Hogeschool.

Inlichtingen te verkrijgen bij drs. A. C. J. Sars, telefoon (040) 47 28 88.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van nummer V 2254 te richten aan het Hoofd van de Centrale Personeelsdienst, Postbus 513, Eindhoven.

voor Belastingwetenschap, met ver-
slag van het hierop gevolgde debat,
waaraan deelnamen: Prof. J. E. A.
M. van Dijck, Prof. Mr. J. Mannou-
ry, Dr. J. P. Scheltens, Mr. W.
Scholten en Prof. Mr. H. J. Hofstra.

**Prof. Dr. G. Zoutendijk: Computer
en democratie.** Universitaire Pers
Leiden, 1971, 22 blz., f. 3.

Rede, uitgesproken op 7 februari
1971 ter gelegenheid van de 396e

Dies Natalis der Rijksuniversiteit te
Leiden.

Fiscaal arrestenboekje. Derde her-
ziene druk. Uitgeverij FED, Deven-
ter 1970, 308 blz., f. 14,50.

De derde druk van dit boekje be-
slaat een beperkter terrein dan de
beide vorige drukken. De redactie is
ervan uitgegaan dat het boekje voor-
al gebruikt wordt door studenten die
het belastingrecht bestuderen op het
niveau van het keuzevak voor het

doctoraal-examen Nederlands recht
of economische wetenschappen. De
opgenomen beslissingen zijn daarom
thans alle gekozen uit het gebied van
de inkomsten-, de vermogens- en de
vennootschapsbelasting en uit het „al-
gemeen deel”.

**Mr. H. R. W. Gokkel en Mr. N. van
der Wal: Juridisch Latijn.** Tjeenk Wil-
link, Groningen 1971, 96 blz., f. 7,50.

Een lijst met Latijnse woorden die
door juristen worden gebruikt.

Met „E.-S.B.” een beter economisch-politiek inzicht

GEMEENTELIJKE DIENST VOLKSHUISVESTING AMSTERDAM

De Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting te Amsterdam zoekt voor zijn Stafbureau
een

DRS. ECONOMIE

Zijn taak omvat :

- het plannen van de werkzaamheden van de dienst op middellange en korte termijn;
- het meewerken aan de oplossing van financierings- en organisatieproblemen die zich voordoen bij het instandhouden, verbeteren en vernieuwen van de Amsterdamse woningvoorraad;
- het voorbereiden van beleidsnota's inzake woonruimteproductie in en om Amsterdam.

Voor het inhoud geven aan deze taken is — naast een grote mate van eigen initiatief — belangstelling vereist voor organisatie- en automatiseringsvraagstukken, alsmede voor netwerkplanningstechnieken.

De betrokken functionaris zal intensief contact moeten onderhouden met de verschillende afdelingen binnen de dienst zowel als met andere gemeentelijke diensten. De functie biedt de gelegenheid ervaring op te doen met de vele facetten van overheidsfinanciering.

Leeftijd tot 35 jaar.

Salarisgrenzen liggen tussen f 1632,— en f 2805,— bruto per maand.

Een psychologisch onderzoek vormt een onderdeel van de selectie.

Op het salaris wordt loonbelasting en pensioenpremie ingehouden.

De A.O.W./A.W.W.-premie komt voor rekening van de Gemeente.

De vakantietoelage bedraagt 6 procent.

Schriftelijke sollicitaties onder No. U 9799 in te zenden bij de Directeur van de Dienst der Gemeentelijke Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Zuid.

Universiteit van Amsterdam

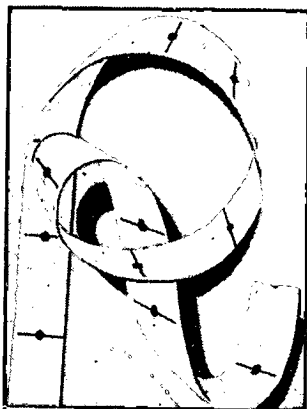
Bij de sectie Statistiek van de Faculteit der Economische Wetenschappen ontstaat op korte termijn plaatsingsmogelijkheid voor een jong academicus in de rang van

wetenschappelijk medewerker

Hij zal deel uitmaken van een team dat het onderwijs in het vak statistiek verzorgt. Tevens zal tot zijn taak behoren het verrichten van wetenschappelijk onderzoek.

Sollicitaties te richten aan
Dr. P. E. Venekamp,
Drakenstein 54, Landsmeer.

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

ROELANTS

SCHIEDAM
afd. waarde-drukwerk

*U reageert op annonces
in „E.-S.B.”?*

*Wilt U dit dan steeds duidelijk
tot uitdrukking brengen?*

Neem hier goede nota van, middelgrote ondernemer:

Wat is factoreren? Dat is het overnemen van uw tijd- en geldroevende debiteuren-administratie en incasso-werkzaamheden, met inbegrip van het volledige risico van non-betaling!

Door uw debiteuren over te dragen kunt u direct beschikken over uw vorderingen.

Door uw debiteuren over te dragen kunt u de contant-kortingen van uw leveranciers verdienen.

Door uw debiteuren over te dragen kunt u uw tijd vrijmaken voor meer winstgevendende activiteiten, zoals productie en verkoop.

Door uw debiteuren over te dragen kunt u financiële armslag krijgen voor verdere uitbreiding van uw bedrijf.

Factoreren is dus in feite een moderne financiering van uw bedrijfsontwikkeling. Dank zij de samenwerking tussen de Nederlandsche Middenstandsbank N.V. en Walter E. Heller & Comp., Chicago, kunnen wij vele middelgrote ondernemers deze nieuwe dienst aanbieden.

Alle inlichtingen: Zamenhofdreef 49a,
Utrecht. Tel. 030 - 611833.

NMB HELLER FACTORING

INTERNATIONAL NETWORK

FACTOREREN

th e

DE AFDELING DER BEDRIJFSKUNDE is een jonge afdeling bestaande uit de vakgroepen Bedrijfseconomie, Operationele Research, Organisationspsychologie, Sociotechniek en Organisationskunde. Zij verzorgt de opleiding voor bedrijfskundige ingenieurs (momenteel ca. 480 studenten).

Het ontwerpen van studieprogramma's en het onderwijs aan bedrijfskundige studenten zowel als de ontwikkeling van het vak Bedrijfskunde vraagt de inzet van medewerkers met verschillende opleiding en ervaring, die bereid zijn om vanuit hun specialisatie in een multidisciplinair gezelschap mede te werken aan het realiseren van de doelstelling van de afdeling. Dit vereist een gezichtsveld dat de grenzen van de eigen discipline overschrijdt.

Voor een

JONGE BEDRIJFSECONOOM

die de uitdaging welke hierin is gelegen wil aannemen, bestaat plaatsingsmogelijkheid als

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER BIJ DE VAKGROEP BEDRIJFSECONOMIE

De voorkeur van de vakgroep gaat uit naar een bedrijfseconoom met theoretische belangstelling voor en/of praktische ervaring op het gebied van hetzij de kwantitatieve bedrijfseconomie, hetzij de marktstrategie.

Leeftijd maximaal 32 jaar.

Nadere inlichtingen kunnen desgewenst worden verstrekt door de leden van de vakgroep Bedrijfseconomie, telefoon (040) 47 38 41.

Aanstelling zal geschieden in het rangenstelsel voor wetenschappelijk medewerkers (uitloop tot f 3641,- per maand).

A.O.W./A.W.W.-premie voor rekening van de Technische Hogeschool.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van nummer V 2253 te richten aan het Hoofd van de Centrale Personeelsdienst van de Technische Hogeschool, Postbus 513, Eindhoven.

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Justitie

hoofd van de afdeling comptabiliteit vac. nr. 1-1567/0936

De afdeling, bestaande uit het hoofd met ongeveer veertig medewerkers, is belast met alle financiële aangelegenheden op grond van de Comptabiliteitswet en de Regeling Comptabiliteit.

Tot de werkzaamheden behoren o.m. het samenstellen van de ontwerpbegrotingen van het Departement, het beoordelen van kredietaanvragen, het geven van financiële adviezen aan de beleidsafdelingen, de bewaking van de toegestane begrotingsgelden en de betaalbaarstelling van kredieten, subsidies, voorschotten e.d. Voorts behoort tot de taak het deelnemen aan het overleg binnen de Directie Algemeen Beheer met de personele en organisatorische sector.

Vereist: opleiding op universitair niveau en een ruime ervaring op financieel beleidsgebied, bij voorkeur in min of meer vergelijkbare functie(s). Enige ervaring op het gebied van automatisering is gewenst.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, tot max. f 3641,- per maand.

voor het Ministerie van Landbouw en Visserij
t.b.v. de Directie Landbouwkundig Onderzoek

projectleider vac. nr. 1-1658/0936

die zal worden belast met de organisatie en de leiding van de automatisering van informatieverwerking bij de onder de Directie ressorterende onderzoekinstellingen.

Gevraagd: b.v.k. academische opleiding in bedrijfseconomische of accountancy-richting. Grondige kennis en ruime ervaring op het gebied van de automatisering (b.v. AMBI-diploma).

Standplaats: 's-Gravenhage of Wageningen.

Salaris, tot max. f 2602,- per maand. Promotiemogelijkheid aanwezig.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturnummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantieuitkering

DR. SLOOFF'S

Wegwijzer voor de Belegger

f 8,50

Een prettig leesbaar boekje voor hen, die gaarne wegwijs worden op het punt van beleggen; een ideaal naslagwerkje voor hen, die dit reeds zijn. Verkrijgbaar bij uw boekhandelaar of rechtstreeks bij de uitgever:

H. A. M. ROELANTS TE SCHIEDAM.